

GROTERE TEGENSTELLINGEN

**WAT DOEN
WE ERMEE?**

**VERKENNING
TRENDUREAU OVERIJSEL**

Trendbureau Overijssel is een onafhankelijk bureau dat toekomstverkenningen maakt voor de politieke besluitvorming.

 Trendbureau Overijssel

Aan het eind van de jaren negentig leken tegenstellingen in de samenleving definitief tot het verleden te behoren. Het paarse kabinet regeerde in een periode van inkomensgroei voor iedereen. De Berlijnse Muur was gevallen. De nieuwe technologie beloofde een wereld van constante economische groei.

De Fortuyn-revolutie bracht in 2001 een onverwacht onbehagen aan het oppervlak. Nu, twintig jaar later, zijn tegenstellingen het belangrijkste maatschappelijke thema. Er zijn spanningen tussen autochtonen en migranten, hoog- en laagopgeleiden, stedelingen en mensen die op het platteland leven, jong en oud, arm en rijk en het volk en de elite. Ons land lijkt geëxplodeerd in fragmenten. We zien tegenstellingen groter worden en we maken ons daar ook zorgen over. Hoe moeten we dit verschijnsel duiden en hoe moeten we ermee omgaan? Dat zijn de centrale vragen van de verkenning *Grotere Tegenstellingen?*.

Deze brochure bevat een impressie van de toekomstverkenning. Op <https://trendbureauoverijssel.nl> staat de volledige tekst. De verkenning omvat ten eerste een trendanalyse: wat zeggen de cijfers als het gaat om grotere of juist kleinere verschillen? Deze 'harde feiten' zijn aangevuld met kwalitatief onderzoek:

- **groepsgesprekken:** hoe beleven inwoners de ontwikkelingen in de Overijsselse samenleving?
- **schoolprojecten:** wat denken jongeren over de manier waarop we met elkaar omgaan, waar zijn ze bang voor en waar hopen ze op?
- **internationale impressies:** we hebben jongeren uit de hele wereld gevraagd naar hun beleving van de ontwikkeling van polarisatie.

We verwijzen u nadrukkelijk naar de website als u geïnteresseerd bent in de verslagen en de achterliggende analyses.

Tot slot is een essaybundel samengesteld waarin vijftien auteurs schetsen hoe lokale en provinciale partijen om zouden kunnen gaan met grotere verschillen. De essaybundel is als aparte publicatie verkrijgbaar.

De Citaten

Door de tekst heen ziet u citaten. Dat zijn voor een deel uitspraken die studenten van de ROC's Landstede en Hoornbeeck deden tijdens een project 'Grotere Verschillen?'. Daarnaast zijn het fragmenten uit groepsinterviews met 'bijzondere Overijsselaars'.

Zo zijn er gesprekken geweest met taxichauffeurs, predikanten, ouderen, Turkse jongeren, bankmedewerkers, Roemeense arbeidsmigranten, scoutingbegeleiders, postduivenhouders, etc. etc. De verslagen van deze gesprekken vindt u op de website.

Apart aangegeven, met een kleine wereldbol, ziet u citaten uit een kleine internationale enquête: we vroegen elf jongeren uit diverse werelddelen naar hun ervaringen met polarisatie. Ook die reacties kunt u op de website teruglezen.

The image features a dark blue background with several overlapping, semi-transparent geometric shapes in various shades of blue. These shapes include polygons and rounded forms, creating a layered, abstract composition. The shapes are primarily located on the right side of the frame, with some extending towards the center. The overall aesthetic is clean and modern.

CONCLUSIE

CONCLUSIE

de lokale en regionale agenda

Er is een reële kans op verscherping van maatschappelijke tegenstellingen en dat vraagt om actie op lokaal en regionaal niveau. Dat zijn de twee belangrijkste conclusies van deze verkenning.

QUOTE

OP SOCIALE MEDIA DURVEN MENSEN WEL MEER TE ZEGGEN. DE DREMPEL IS LAGER. DAAR ZIE JE FELLE DISCUSSIES.

Sander (voetbalfan)

MENSEN ZOEKEN GELIJKGESTEMDEN OP. IK ZAG HET OP HET MBO, IN DE PAUZES. SURINAAMSE, SOMALISCHE EN TURKSE JONGEREN TROKKEN MET ELKAAR OP. EN DAN HAD JE HENK, MARIEKE EN SONJA. DAT IS GEEN ONWIL. JE HEBT MAAR KORT PAUZE, EN DAN WIL JE PLEZIER MAKEN. JE ZOEKT JE EIGEN SOORT OP. HET IS EEN BEETJE ZOALS RIJKE MENSEN IN RIJKE BUURTEN WONEN.

Mehmet (jongere met Turkse achtergrond)

Tegenstellingen komen terug

Verschillen in afkomst, opleiding, welvaart en religie zijn er altijd geweest. Ze lopen als een rode draad door de geschiedenis heen. We leken ze de afgelopen decennia getemd te hebben. Het gemiddelde opleidingsniveau ging omhoog, iedereen werd welvarender, moraal en religie kregen een geïndividualiseerde inkleuring. Dat veranderde door de opkomst van internet en de netwerkmaatschappij. ICT leidde tot een verdere globalisering, met winnaars maar ook verliezers. Werknemers moesten concurreren met nieuwe technologie en collega's in verre landen. Tegelijk verloor de samenleving aan cohesie. ICT zorgde voor nieuwe verbindingen, maar tegelijk ontstonden ook 'bubbels', groepsvorming en polarisatie. ICT schokte de maatschappij en de schokdempers bleken niet meegeleverd.

De netwerkmaatschappij vraagt meer lokaal en regionaal handelen

Verschillen in opleidingskansen en inkomens en ook tegenstellingen tussen religieuze stromen leidden in de twintigste eeuw tot rijksbeleid. Denk aan de leerplicht, de inrichting van de verzorgingsstaat en de pacificatiepolitiek rond de verzuiling. Weliswaar hebben gemeenten in toenemende mate ruimte voor sociaaleconomisch beleid, zeker na de decentralisatie van het sociaal domein. Toch is het rijk nog steeds cruciaal als we ongelijkheid in opleidingskansen, inkomens en vermogens willen aanpakken.

QUOTE **EEN JAAR OF TIEN, VIJFTIEN GELEDEN WAS ER MEER BEREIDHEID TOT EEN COMPROMIS. NU IS HET: IK WIL HET, EN IK VERZAMEL MENSEN OM ME HEEN DIE ME STEUNEN, EN DAN GAAN WE DE STRIJD AAN. EN DAT GAAT TOT AAN DE RECHTER, HOOR.**

Gerrit (postduivenhouder)

Met de netwerkmaatschappij ontstaan echter aanvullend vraagstukken die beter op lokaal en regionaal niveau kunnen worden aangepakt. Die gaan over het contact tussen groepen die langs elkaar heen leven. Ze gaan over zorgen over de manier van samenleven. Ze gaan over toenemende polarisatie en de angst en vijandbeelden die daarmee gepaard gaan. Deze sociaal culturele vraagstukken beschouwen Nederlanders als het grootste maatschappelijke probleem van dit moment.¹ En het is juist in dat domein waar het rijk opzichtig faalt. Discussies over identiteit en moraal blijven hangen in ideologie en losse ideeën over het volkslied en normaal doen. Dat is contraproductief omdat dat tegenstellingen juist aanscherpt. Of het is nutteloos omdat partijen alleen voor eigen parochie preken.

Op lokaal en regionaal niveau, in de normale leefwereld van alledag: daar komen mensen elkaar tegen. Daar zijn burens, scholen, bedrijven en ook decentrale overheden wel gedwongen om te zoeken naar praktische oplossingen (waarbij ook regelmatig de nationale overheid als niet-relevant gepasseerd wordt – zoals bij de opvang van uitgedroogde asielzoekers blijkt).

Samenleven als grootste vraagstuk

Er is in Nederland relatief veel vertrouwen in elkaar en in de instituties. We geven veel geld aan goede doelen en er zijn veel vrijwilligers. Toch is er tegelijkertijd een sterk besef dat deze zorg voor elkaar vermindert en dat mensen vooral voor zichzelf leren opkomen.

IK HEB HET GEVOEL DAT WE WEINIG WETEN TE VERBINDEN, DAT WE IEDER VOOR ZICH IETS DOEN, DAT WE VEEL ACHTER SCHERMEN ZITTEN EN VERGETEN ZIJN OM ELKAAR AAN TE KIJKEN.

Jolanda (schoolmaatschappelijkwerkster)

Wat kunnen mensen van de overheid verwachten en wat, andersom, de overheid van de mensen? En wat kunnen mensen van elkaar verwachten? Kenmerkend voor de tijd waarin we nu leven, is dat het antwoord op deze vragen onhelder is. Dat komt doordat de overheid een nieuwe positie inneemt: het ontstaan van de ‘participatiesamenleving’. Het komt ook doordat mensen ervaren dat zij minder uit kunnen gaan van gezamenlijke waarden en normen door de ontzuiling en de komst van nieuwe Nederlanders. Het antwoord op deze vragen vinden we niet door abstracte discussies over waarden en normen, maar in de praktijk van alledag. Op het werk: hoe behandelen we mensen die lichamelijke of psychische aandoeningen hebben? Op straat: ‘zien’ we daklozen en hoe gaan we om met de angst voor groepjes dronken jongeren? Op scholen: is het normaal dat groepen vrienden maken langs etnische lijnen? Bestuurders op decentrale schaalniveaus krijgen daarmee een nieuwe rol, die het duidelijkst is bij de veranderende status van burgemeesters. Ze zijn er om het morele gesprek te voeren, of liever: de waardevolle praktijken in goede banen te leiden.

Netwerken: bonding en bridging

Waardevolle praktijken vereisen dat mensen überhaupt met elkaar in contact komen. Ruimtelijke segregatie van bevolkingsgroepen was ook vroeger al een vraagstuk, en werd gedeeltelijk succesvol bestreden. Maar nu ontstaan ‘bubbels’: ook mensen die in dezelfde buurt wonen,

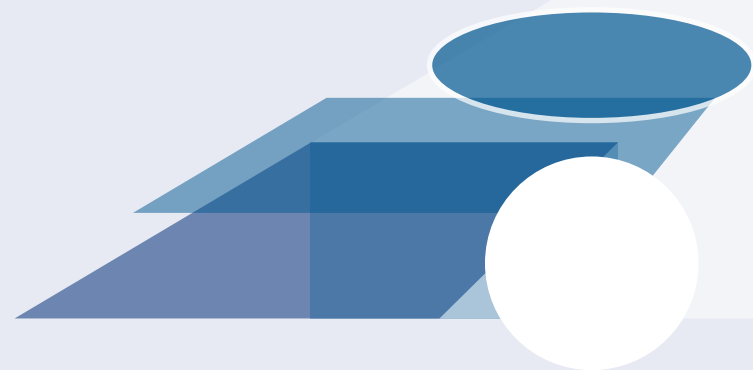
leven in verschillende werelden. Facebook bevestigt de tegengestelde wereldbeelden, via WhatsApp communiceren we die naar gelijkgestemden. Dat is een gevaar van de netwerksamenleving: bonding is makkelijker dan bridging. Tegelijkertijd biedt de netwerksamenleving nieuwe mogelijkheden. Hij is open en vloeibaar. We zien mensen zich op nieuwe manieren verbinden met elkaar: projectmatig, tijdelijk, waardegedreven, virtueel. Decentrale overheden kunnen daar makkelijker op inspelen dan de nationale overheid – maar ook daar is het moeilijk bestaande praktijken te veranderen.

IK ZIE IN DE SAMENLEVING EEN KLOOF ONTSTAAN. MET NAME AAN DE ONDERKANT VAN DE SAMENLEVING VOELEN MENSEN ZICH NIET GEHOORD. ER WORDT ZOVEEL NADRUK GELEGD OP ECONOMIE, ECONOMIE, WERK, WERK. ALS JE TOEVALLIG AAN DE ANDERE KANT VAN DE STREEP STAAT, DAN GA JE JE AFZETTEN TEGEN MENSEN DIE IN JOUW BELEVING ALLES MAAR KUNNEN KRIJGEN. DAT ZIE IK TOENEMEN.

Hilde (predikant)

Wederkerigheid

We leven in boze tijden. Mensen voelen zich door de overheid in de steek gelaten. Omgekeerd vindt de overheid dat burgers zich te veel als consument gedragen. Er is bovendien spanning tussen bevolkingsgroepen. Mensen vragen zich af wat 'normaal' is, en ook hoe ze met afwijkend gedrag om moeten gaan. In deze situaties kunnen we niet zeggen 'doe normaal, of ga weg'. Die luxe hebben we niet. De ander is er, en daar we hebben we het maar mee te doen. De opgave voor de komende jaren zal zijn: de ontwikkeling van praktijken waarin duidelijk wordt wat we van elkaar verwachten. Die zullen zich soms in dialoog ontwikkelen, wellicht in een expliciet sociaal contract. In andere gevallen zal zonder gesprek gewoon vastgesteld worden: 'zo doen we dat'. Hoe het ook zij, dit zal lokaal of regionaal gebeuren. Dat is de plek waar we elkaar tegenkomen, waar we nieuwe oplossingen kunnen uitproberen, waar de subtiele aanpassing aan lokale eigenaardigheden kan plaatsvinden.

Lokaal en regionaal sociaal economisch beleid

Het ontstaan van de netwerksamenleving vraagt om een andere manier van samenleven, maar dat is geen geïsoleerd vraagstuk. De polarisatie in Nederland is ongetwijfeld scherper geworden doordat de bestaanszekerheid van grote groepen de laatste jaren achteruitgaat. Er lijkt sprake te zijn van een afkalving van 'het midden'. De verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden springen daarbij in het oog als het gaat om bijvoorbeeld gezondheid, welvaart, welzijn en politieke participatie. Middelbaar opgeleiden splitsen zich op qua houding in groepen die zich in de maatschappij meer als hoogopgeleiden gedragen, en zij die zich meer als laagopgeleiden gedragen. Decentrale overheden zullen de komende jaren verkennen wat hun mogelijkheden zijn als het gaat om onderwijsbeleid, de relatie tussen onderwijs en arbeidsmarkt en sociaal-economisch beleid.

QUOTE **IK ZIE WEINIG VERSCHILLEN. IK ZIE WEL DAT IN DE MEDIA VERSCHILLEN 'GROTER GEPRAAT WORDEN'.**

student Hoornbeeck College

QUOTE **EN TOCH ZIT NEDERLAND GOED IN ELKAAR. JULLIE HEBBEN EEN PRIMA MAATSCHAPPIJ. NEDERLAND IS ÉÉN VAN DE BESTE LANDEN TER WERELD.**

Anna (migrant met Roemeense achtergrond)

¹ SCP, Burgerperspectieven 2017-1, blz. 14.

CONCLUSIE

The background is a solid blue color. On the right side, there are several overlapping, semi-transparent geometric shapes in various shades of blue, including a large rounded shape at the top, a vertical bar, and several irregular polygons of different sizes and orientations. The text 'ONDERLIGGENDE DYNAMIEK' is written in white, uppercase letters, oriented vertically along the right edge of the page.

ONDERLIGGENDE DYNAMIEK

ONDERLIGGENDE DYNAMIEK

Nederlanders voelen grotere tegenstellingen, maar we vinden die moeilijk te duiden. Hoog- en laagopgeleid, arm en rijk, autochtoon en migrant, elite en volk: de scheidslijnen buitelen over elkaar heen. Hoe kunnen we die begrijpen?

QUOTE

ONVOLDENDE CONTROLE EN EXTERNALISATIE LEIDEN TOT GEMOPPER, GESCHELD, VERZET. JE KUNT DAT ALLEEN OPlossen DOOR ZELF DE VERANTWOORDELIJKHEID TE NEMEN EN TE ZEGGEN: DINGEN ZIJN WÉL OPLOSBAAR EN IK KAN DAAR EEN BEETJE AAN BIJDRAGEN.

Wim (Autodelen Zwolle)

IK ZIE IN MIJN OMGEVING MENSEN WAT APATHISCH WORDEN. DE WERELD WORDT TE INGEWIKKELD. ZE MOETEN ZELF EEN ENERGIEMAATSCHAPPIJ EN ZORGVERZEKERING KIEZEN. MENSEN RAKEN DE WEG KWIJLT. DAT IS WEL DE BELANGRIJKSTE TWEEDELING WAAR WE MEE TE MAKEN HEBBEN.

Wil (Zorgbelang)

Hierna wordt een historische benadering voorgesteld. In de loop der eeuwen heeft de maatschappij steeds nieuwe tegenstellingen opgevangen. We zorgden ervoor dat we met de verschillen konden leven. Maar steeds zijn er ook weer nieuwe schokken die de gevonden oplossingen op losse schroeven zetten. De meest recente schok is die van het ontstaan van een netwerksamenleving. Verschillende historische lagen komen aan het oppervlak, zoals een berg ook tegelijk verschillende aardlagen toont na een aardstok. Hierdoor kunnen we verklaren dat er verschillende scheidslijnen tegelijk actueel zijn – en ook waarom we sommige vraagstukken lastiger vinden om op te lossen dan andere. Voor de oudere tegenstellingen hebben we al oplossingen gevonden, voor de nieuwe niet.

De ontwikkeling naar een meritocratie

Opleiding is tegenwoordig een bron van ongelijkheid. Het bepaalt iemands positie op de maatschappelijke ladder. Dat was lange tijd niet zo. Voor de verlichting werd status bepaald door afkomst. Als je ouders tot de boerenstand behoorden, dan werd jij ook boer. Dat veranderde vanaf de achttiende eeuw. We begonnen te kijken naar wat iemand kon, in plaats van naar wat iemand was. Er ontstond een meritocratie. Dit leidde tot een veel grotere aandacht voor opleiding. Er is weinig overheidsbeleid zo succesvol geweest als juist het opleidingsoffensief. In 1900 was nog circa 75% van de mannen en 85% van de vrouwen laagopgeleid, aan het eind van de eeuw was dat respectievelijk 12% en 10%.

Toch lijkt er sprake te zijn van een wet van de verminderde meeropbrengst, ondanks alle investeringen die wij nog steeds in het onderwijs doen. Ten eerste speelt afkomst nog steeds wel degelijk een rol bij het succes van de schoolloopbaan. Ten tweede zijn mensen weliswaar gemiddeld genomen (veel) hoger opgeleid, maar de ongelijkheid onderling is vrij constant gebleven.¹ Een meer fundamenteel bezwaar is dat de verlichting weliswaar de verschillen tussen standen wegneemt, maar uiteindelijk een nieuwe tegenstelling introduceert, namelijk die tussen hoog- en laagopgeleiden. 80% van de Nederlanders ziet grotere verschillen ontstaan tussen hoog- en laagopgeleiden.

QUOTE **EEN GEMEENTE MOET ZICH VERDIEPEN IN ALLE NIEUWE CULTUREN WAARMEE ZE TE MAKEN KRIJGT. ZE MOET ZICH AFVRAGEN: WAT ZIJN DAT VOOR MENSEN, WAT ZIJN HUN GEWOONTEN EN GEBRUIKEN.**

Eugene (oudere met Indische achtergrond)

QUOTE **MENSEN STAAN NIET ZOZEER TEGENOVER ELKAAR, MAAR LEVEN LANGS ELKAAR HEEN.**

Peter Koster (Autodelen Zwolle)

De gevolgen van globalisering

De industrialisatie bracht nieuwe vormen van ongelijkheid: die tussen de fabriekseigenaren en de arbeiders. De twintigste eeuw is in belangrijke mate die van de sociaal-economische emancipatie van de arbeider. Kinderarbeid werd verboden, de werktijden gereguleerd en na de Tweede Wereldoorlog ontstond de verzorgingsstaat. De welvaart verspreidde zich over veel lagen van de bevolking. Tussen 1950 en 1995 verviervoudigde het BNP per capita. Ook hier kan worden gesproken van een geslaagd

beleidsproject. Tegelijk geldt ook hier, net als bij de verlichting, dat weer nieuwe tegenstellingen ontstaan. De industrialisering in de twintigste eeuw steeds sneller gepaard met globalisering. De mobiliteit en communicatiemogelijkheden namen toe. Hierdoor ontstonden verschillen tussen mensen die deelnemen aan deze snelle, globale wereld, en mensen die dat niet doen en daar de lasten van ondervinden – bijvoorbeeld door toenemende arbeidsconcurrentie in het buitenland. Organisaties als de Nederlandse bank en de OECD waarschuwen voor grotere ongelijkheid en bijvoorbeeld de tanende macht van vakbonden. 71% van de Nederlanders ziet grotere verschillen tussen arm en rijk ontstaan.

IK BETRAPTE EEN PAAR JONGENS UIT EEN VRIJ DURE BUURT OP VERNIELINGEN BIJ EEN BASISCHOOL. IK GING HUN OUDERS VERTELLEN WAT ER AAN DE HAND WAS. NA DAT GESPREK WAREN DE ROLLEN OMGEDRAAI'D: IK WAS DE VERDACHTE EN DE ZOON HAD NIETS GEDAAN. WAAR HAALDE IK HET LEF VANDAAN OM MET DIT SOORT INFORMATIE BIJ HEN AAN TE KOMEN?

Ronald (wijkagent)

Identiteit als trend

In de romantiek ontstaan nieuwe scheidslijnen, van een andere orde dan opleiding of welvaart. Het idee van de volksaard werd geboren. Volkeren zouden elk hun eigen oorsprong, karakter en bestemming hebben. De aandacht voor vaderlandse geschiedenis en de volkstaal, zeker ook in het onderwijs, verstevigde het idee van de natiestaat. Dat zorgde voor verbinding. Rijk en arm, hoog- en laagopgeleid... iedereen behoorde tot hetzelfde volk. Ook dit project kent schaduwzijden die in de twintigste eeuw maar al te duidelijk naar voren zijn gekomen. Nationalisme bleek regelmatig een bron van agressie.

Ook nu is de Nederlandse identiteit een belangrijk politiek en maatschappelijk thema. Het gaat daarbij niet alleen om Zwarte Piet of spanningen tussen Nederlanders van verschillende afkomst. Veel mensen stellen zich de vraag wat 'normaal' is. De toegenomen individualisering ervaren zij als een verlies van eigenheid: het platteland gaat op de stad lijken. Men heeft ook het gevoel dat de verzorgingsstaat het gevoel van eigen verantwoordelijkheid heeft weggenomen. Interessant is dat er in Nederland nauwelijks een recente traditie is van expliciet identiteitsbeleid of door de overheid geëntameerde discussies over moraal.

Een aardverschuiving

De bovengenoemde drie tegenstellingen waren tot voor kort hanteerbaar. De Nederlandse verzuijing leverde een wereld op waarin hoog- en laagopgeleid verbonden waren in een zuil. De belangentegenstellingen tussen werkgevers en werknemers waren onderwerp van overleg en afspraken op nationaal niveau. Culturele verschillen waren geïnstitutionaliseerd en het poldermodel zorgde voor overleg binnen de context van een nationale identiteit.

Die structuren verliezen aan betekenis. Sinds de opkomst van ICT en het internet leven we in een netwerkmaatschappij. Communicatienetwerken zijn structurerend voor al de aspecten van ons leven: onze sociale relaties, de ruimte en de economische structuur. Dit heeft voordelen opgeleverd. Er zijn veel meer data en kennis direct voorhanden. Netwerken zijn open. Het individu kan zelf kiezen met wie hij of zij zich wil verbinden.

IK ZIE OOK VERBROEDERING, HOOR. BIJ ONS GAAT HET VAN JONG TOT OUD, VAN ARM TOT EXTREEM RIJK, VAN STAD TOT PLATTELAND. WE ZIEN NOG WEINIG ALLOCHTONEN, MAAR HET ZOU WEL KUNNEN.

Gerard (postduivenhouder)

Tegelijk duiken de oude tegenstellingen weer op. Hoogopgeleiden blijken meer te profiteren van de open netwerksamenleving dan laagopgeleiden. Werknemers moeten concurreren met arbeiders in andere delen van de wereld. Internet blijkt een winner takes all-wereld waarin een kleine hoeveelheid bedrijven extreem veel netwerkmacht heeft. Vanuit sociaal perspectief blijkt bonding makkelijker dan bridging. Groepen mensen leven in hun eigen bubbels en definiëren hun identiteit juist door zich af te zetten tegen anderen. Veel mensen ervaren de omgang met sociale media als een van de redenen waarom ons sociale gedrag op dit moment aan het transformeren is.

Door de netwerksamenleving zijn de krachten uit het verleden weer naar boven gekomen. En het is de vraag 'hoe we de boel bij elkaar houden'.

Nieuwe vragen, nieuwe antwoorden

Als de bovenstaande analyse juist is, zal de voornaamste opgave zijn om te reageren op de nieuwe uitdagingen die de netwerkmaatschappij ons stelt, en de nieuwe mogelijkheden die zij biedt. Oude verschillen rond opleiding, welvaart en identiteit verschijnen in een nieuwe context. Hoe zorgen we voor voldoende vaardigheden voor lager opgeleiden om met een steeds digitalere en ingewikkeldere wereld om te gaan? Hoe bieden wij bestaanszekerheid aan mensen die te maken krijgen met robots als directe concurrent? Hoe verbinden we groepen die zich opsluiten in hun eigen gelijk?

Die nieuwe situatie biedt ook nieuwe mogelijkheden: de netwerkmaatschappij is open en snel. Techniek kan mensen overbodig maken, maar ook ondersteunen. Er zijn makkelijk nieuwe verbindingen te maken. Er zijn kansen voor (internationale) kennisuitwisseling. De vraag is: hoe gebruiken we de kansen om de bedreigingen het hoofd te bieden?

QUOTE

OP SOCIALE MEDIA DURVEN MENSEN WEL MEER TE ZEGGEN. DE DREMPEL IS LAGER. DAAR ZIE JE FELLE DISCUSSIES.

Sander (voetbalfan)

QUOTE

MENSEN ZIJN WEL VEEL UITGESPROKENER GEWORDEN. DAT BENADRUKT DE VERSCHILLEN. TERWIJL ZE MISSCHIEN HELEMAAL NIET ZO GROOT ZIJN.

Birghid (scoutingbegeleider)

¹ P. de Beer, M. van Pinxteren, Meritocratie, op weg naar een nieuwe klassensamenleving?

ONDERLIGGENDE DYNAMIEK

HANDELEN

HANDELEN

De conclusie uit de verkenning is dat er de laatste decennia op belangrijke vlakken inderdaad grotere tegenstellingen tussen mensen zijn ontstaan en dat er een kans is dat die verschillen groter worden. Hoe kunnen we daarop reageren? Dat ligt aan uw (politieke) keuzes. Er is een baaiert aan mogelijkheden. Trendbureau Overijssel vroeg aan vijftien deskundigen hier een essay over te schrijven. Deze bundel is te bestellen of te raadplegen op <http://trendbureauoverijssel.nl/verkenningen/lopende-verkenningen/omgaan-met-verschillen/essays>. Hierna schetsen we ter illustratie enkele invalshoeken.

IK ZIE VOORAL TEGENSTELLINGEN TUSSEN MENSEN DIE KUNNEN MEEKOMEN EN MENSEN DIE DAT NIET KUNNEN. KIJK NAAR DIGITALISERING. VEEL MENSEN, MET NAME OUDEREN, KUNNEN DAARDOOR EIGENLIJK NIET MEER PARTICIPEREN IN DE MAATSCHAPPIJ.

Wil (Zorgbelang)

OPLEIDING

oog voor verschillende talenten

Hoe kunnen we omgaan met de tegenstellingen tussen laag-, middelbaar en hoogopgeleiden? Er zijn minstens drie mogelijkheden.

Meer gelijke kansen in het onderwijs

Het onderwijs wordt in Nederland nog in hoge mate vanuit Den Haag georganiseerd. De minister stimuleert ook gelijke kansen in het onderwijs.¹ Binnen de regio is echter ook actie mogelijk. Het basisonderwijs kan bijvoorbeeld de advisering verbeteren. Nu blijken kinderen van ouders met een lage opleiding nog andere adviezen voor hun vervolgopleiding te krijgen dan kinderen van ouders met een hoge opleiding. Ook gemeenten zouden gelijke kansen kunnen bevorderen, bijvoorbeeld bij de voor-schoolse educatie. De integratie van kinderopvang, peuterspeelzalen en het basisonderwijs vergemakkelijkt de opsporing van leerproblemen. Er zijn ook initiatieven om de keuze van leerlingen voor een bepaald type voortgezet onderwijs uit te stellen. Het lijkt tot betere keuzes te leiden. Tot slot kan de regio werken aan doorlopende leerlijnen. Dat gebeurt bijvoorbeeld in het Toptraject in Twente, waar leerlingen vanuit het vmbo kunnen doorstromen naar mbo en hbo.²

“
IN ECHTE VOLKSWIJKEN IS NOG VEEL MEER ONDERLING CONTACT. DAAR GAAN MENSEN WAT RUW MET ELKAAR OM, MAAR WEL VRIJ EERLIJK. IN WIJKEN MET VEEL NIEUWBOUW EN HOOGOPGELEIDE BEWONERS IS HET ECHT IEDER VOOR ZICH.
”

Ronald (wijkagent)

Meer samenwerking tussen hart, hoofd en hand

Het beleid zou zich ook meer kunnen richten op een gezamenlijke leefwereld van hoog- en laagopgeleiden, om op die manier het contact tussen bevolkingsgroepen te stimuleren. Buurtinitiatieven beginnen vaak bij hoogopgeleiden of mensen met veel sociaal kapitaal. Sommige initiatieven blijven in die netwerken hangen. Andere vormen bruggen naar de hele gemeenschap, zodat allerlei mensen hun bijdrage kunnen leveren. Overheden kunnen dit laatste stimuleren.³

Niet alleen de buurt, ook het werk is een plek waar mensen elkaar tegenkomen. De belangstelling voor het thema vakmanschap groeit. De nieuwe maakindustrie vraagt zowel cognitieve en technische als creatieve en sociale vaardigheden. Mensen met verschillende opleidingsniveaus kunnen elkaar daarbij aanvullen.

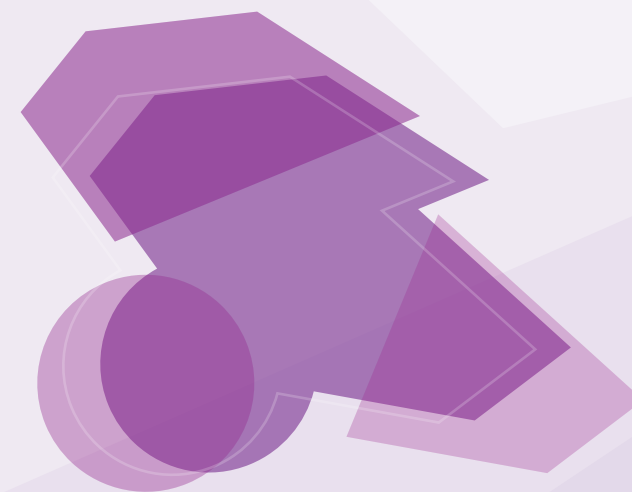
QUOTE EEN VAN DE WEINIGE PLEKKEN IN DE SAMENLEVING WAAR MENSEN GEDWONGEN ZIJN ELKAAR TE ONTMOETEN, IS DE SCHOOL.

Maarten (schooldirecteur)

Oog voor de mens in plaats van de verdienste

Een meer fundamentele reactie is dat het beleid vraagtekens kan stellen bij het belang van verdienste.⁴ Sommige mensen vinden dat prestaties wel heel centraal staan in de maatschappij – en dat daarbij dan ook een ontrechte focus ligt op cognitieve resultaten. Zij bepleiten meer aandacht voor de inspanning die mensen doen, betekenisgeving en de zorg voor de medemens. Zo zou vrijwilligerswerk meer aandacht kunnen krijgen van overheden.

De maatschappij zou zich bovendien meer kunnen voegen naar de vaardigheden van mensen, in plaats van andersom.⁵ Een digitale gemeente lijkt aantrekkelijk, maar hoe komen mensen zonder digitale vaardigheden in contact met hun overheid?

ECONOMIE

de lokale en regionale mogelijkheden

De afweging of een herverdeling van inkomens noodzakelijk is ligt vooral bij de nationale overheid: die heft belastingen. De herverdeling van vermogens, die de afgelopen jaren geagendeerd is, gaat wellicht zelfs de nationale overheid te boven. Daar lijkt internationaal beleid noodzakelijk. Op lokaal en regionaal niveau zijn de mogelijkheden om grotere economische tegenstellingen tegen te gaan beperkt. Maar ze zijn er wel. Het beleid kan zich daarbij richten op grotere economische groei, en daarbij meer werkgelegenheid, of de focus leggen op grotere gelijkheid.

Economisch structuurbeleid

Overheden voeren economisch structuurbeleid: ze scheppen betere condities om te ondernemen en zo de werkgelegenheid te bevorderen. Men kan er voor kiezen dat te intensiveren. Dat kan bijvoorbeeld door maatregelen om de digitale en fysieke bereikbaarheid te verbeteren, of verbetering van het onderwijs. Ook regionaal innovatiebeleid is mogelijk.⁶

QUOTE **DE REGERING ZEGT: 'IEDEREEN MOET KANSEN KRIJGEN EN MEEDOEN.' MAAR ER IS ZO'N ONTZETTENDE OVERKILL AAN WET- EN REGELGEVING, DAT ER VAN PARTICIPATIE GEEN SPRAKE KAN ZIJN.**

Peter (Overijsselaar met lichamelijke beperking)

QUOTE **VERBINDINGEN ZIJN MAAKBAAR. DE VRAAG IS: ZOEK JE NAAR VERBINDING OF ZOEK JE NAAR WAT JE ANDERS MAAKT?**

Jiska (Autodelen Zwolle)

Grotere gelijkheid

Overheden kunnen de focus ook leggen op grotere economische gelijkheid. Gemeenten nemen allerlei maatregelen voor inkomensondersteuning: incidentele koopkrachtondersteuning, schuldhulpverlening, bijdragen in de kosten van zorg of sport, enzovoort. Dit gaat voor een deel om wettelijke taken, maar er zijn mogelijkheden tot lokale verschillen in de invulling daarvan.

Gemeenten hebben ook wettelijke taken als het gaat om de arbeidsparticipatie en maatschappelijke participatie. Dit zijn geen gemakkelijke opgaven. Circa 10% van de Overijsselse bevolking heeft een bijstand-, werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkering, en daar is de laatste decennia nauwelijks ontwikkeling in. Het is dan ook niet vreemd dat er meer fundamentele discussies spelen over de relatie arbeid en inkomen, zoals die rond het basisinkomen. Daarnaast zien we in veel gemeenten toenemende behoefte om te experimenteren met ruimte in de regelgeving als het gaat om mensen aan al dan niet betaald werk te helpen.⁷ Dat sluit aan bij initiatieven vanuit het bedrijfsleven of netwerken zzp'ers waar deels betaald, deels onbetaald werk plaatsvindt. Daarnaast zijn er op lokaal niveau allerlei netwerken actief die zoeken naar een andere, meer waardegedreven economie. Ook die bieden een mogelijkheid tot een grotere economische participatie.

HET KOMT STEEDS MEER AAN OP ONDERNEMERSCHAP. DE VRAAG IS NU: BEN JIJ IN STAAT OM KOERS TE GEVEN AAN JE EIGEN LEVEN? BEN JE TOEKOMSTBESTENDIG?

Maarten (schooldirecteur)

Moreover, my generation has lived to see a breakdown of our social norms, and has a constant disinterest to practice our core values which were once strongly based on the family.

• Carolina Palomares, Mexico

IDENTITEIT

Wat is onze identiteit? Hoe behoren wij ons te gedragen? Wat is normaal? Het thema speelde een grote rol bij de recente nationale verkiezingen, maar tot veel concrete, uitvoerbare beleidsvoorstellen kwam het niet. Identiteit en moraal zijn onderwerpen waarvoor het rijk geen recente beleidstraditie heeft. Toch is de manier waarop we met elkaar omgaan, en met meningsverschillen, de komende tijd een belangrijk vraagstuk. Daarbij kan de focus liggen op de bepaling van wat je gemeenschappelijk hebt, of op het ontdekken van de kansen van diversiteit.

Wat hebben wij gemeenschappelijk?

Sommigen denken dat een democratisch bestel vereist dat er ook een culturele eenheid is: mensen moeten zich één met de groep voelen waarvoor zij – ook – offers moeten brengen, namelijk wanneer men het niet eens is met het meerderheidsbesluit. Met de afname van het belang van de nationale staat zou dit betekenen dat we aan de Europese of regionale identiteit zouden moeten werken.⁸ In hoeverre democratie een dergelijke ‘zware’ identiteit vraagt is onhelder, zeker is dat het noodzakelijk is dat mensen zich geborgen weten in een voor hen herkenbare en veilige gemeenschap. Verhalen en tradities als het ‘noaberschap’ kunnen daarbij een cruciale rol spelen. Ze tonen waar een gemeente of regio trots op is, wat wij goed en slecht vinden, hoe we onze geschiedenis zien en wie wij in de toekomst willen zijn. Onderwijs en cultuurbeleid zijn cruciaal bij het doorgeven van dergelijke verhalen. Daarnaast kan antidiscriminatiebeleid er toe leiden dat iedereen het gevoel heeft onderdeel te zijn van de gemeenschap.⁹

“
ALS JE NIET UITKIJKT, LOOPT HET IN DISCUSSIES OVER POLITIEK UIT DE HAND. JE WILT JE MENING WEL GEVEN, MAAR JE MOET JE AFVRAGEN HOE VER JE KUNT GAAN ZONDER DAT HET KNOKKEN WORDT.
”

Candan (jongere met Turkse achtergrond)

De wens tot ontdekken

Een gemeenschap moet veilig zijn, maar ook exploreren. De discussies over Zwarte Piet, hoofddoeken en de viering van christelijke of islamitische feestdagen zijn wellicht fel, maar zijn ook positief te duiden.

Ten eerste zijn zij het begin van een gesprek. Op allerlei plekken vindt dialoog plaats – soms georganiseerd door kerken, soms door debatcentra, soms in overleggremia die gemeenten instellen, vaak in de media. Waar kunnen we overeenstemming bereiken en waar liggen de verschillen? Het is goed daarbij precies te zijn: vaak lopen de scheidslijnen niet langs de lijnen van moslim versus christen, maar eerder tussen gelovigen en niet-gelovigen.¹⁰

Ten tweede leiden deze discussies tot nieuwe praktijken. De roetveegpiet en regenboogpiet zijn er het meest mediagenieke voorbeeld van, maar overal zoekt Nederland naar nieuwe vormen van samenleven: scholen vragen zich af hoe zij om moeten gaan met religieuze feestdagen, kunstinstellingen bedenken manieren om meer dan alleen de culturele elite te bereiken, koren verzinnen projecten om ook jongeren te trekken. Verandering is niet altijd leuk, maar maakt vaak wel vitaler.

QUOTE IK HEB VRIENDEN, DAT ZIJN EIGENLIJK SUKKELTJES. GAMERS. SOMS KRIJG IK DE VRAAG: WAAROM GA JE MET HEN OM? MAAR ALS MENSEN HEN LEREN KENNEN, ZEGGEN ZE: WAT EEN LEUKE PERSONEN! ALS JE ZORGT DAT DIE TWEE WERELDEN BIJ ELKAAR KOMEN, GAAT ALLES GOED.

Cloé (studenten Saxion)

QUOTE ER HOEFT MAAR IEMAND MET EEN KLEURTJE TE LANGZAAM HET ZEBRAPAD OVER TE STEKEN, OF ER KOMEN DRIE JOCHIES VOORBIJ MET RASTA'S, EN JE HEBT EEN GESPREK OVER MOSLIMS. DAT IS ONGELOOFLIJK.

Wietse (taxichauffeur)

NETWERKEN

De netwerksamenleving stelt de gemeenschap en de overheid voor nieuwe opgaven.¹¹ We hebben nog niet echt de manieren gevonden om ermee om te gaan. Hoe breng je mensen uit verschillende netwerken bij elkaar, hoe verbind je bubbels? En positiever en inspirerender geformuleerd: hoe kunnen we de kracht van de netwerksamenleving inzetten om tegenstellingen te overbruggen? Overheden lijken daarbij verschillende beleidsopties te hebben: het scheppen van een gemeenschappelijke horizon, netwerken verbinden en netwerken verstevigen.

“**WAT MIJ VOORAL OPVIEL IS DAT DE JEUGD AANGEeft DAT ZE GEHOORD WILLEN WORDEN DOOR DE POLITIEKE PARTIJEN EN ZE HET GEVOEL HEBBEN DAT ZE GEEN INSPRAAK HEBBEN. TERWIJL DE POLITIEKE PARTIJEN AANGEVEN DAT ZE ER HEEL VEEL AAN DOEN OM DE JEUGD BIJ DE POLITIEK TE BETREKKEN. DIT HOUDT IN DAT ER ERGENS IETS NIET GOED GAAT.**”

student Hoornbeeck College

Een gemeenschappelijke horizon

Een eerste voorwaarde voor contact is dat mensen een gezamenlijke leefwereld hebben, een gemeenschappelijke horizon. Gezamenlijke momenten kunnen mensen uit gevarieerde groepen even bij elkaar brengen en zorgen voor eenzelfde realiteit. Ze doen bubbels even barsten. Sportevenementen en feesten als Koningsdag of het bevrijdingsfestival zorgen voor dergelijke momenten. De overheid kan dergelijke momenten helpen creëren.¹²

Ook plekken kunnen voor gezamenlijke horizons zorgen. Het Volkspark in Enschede, de kades van de IJssel in Deventer en dorpspleinen overal in de provincie vormen zulke gezamenlijke plekken. De inrichting van de ruimte kan toevallige ontmoetingen stimuleren of juist ontmoedigen. Dat geldt op microniveau bij de opstelling van bankjes op straat of de inrichting van pleinen. Op macroniveau gaat het om de vormgeving van binnensteden en het voorkomen van segregatie in het wonen.¹³

Media zijn essentieel voor een gemeenschappelijk beeld van de realiteit. Het medialandschap verandert. Het wordt individueler: de gezamenlijke wereld van het achtuurjournaal bestaat niet meer. Er is fake news. Bij de gratis media moet het nieuws clicks genereren. Veel nadruk op sensatie

en weinig tijd voor diepgang zijn het gevolg. Welke rol pakken de lokale en provinciale overheid om te bevorderen dat Overijsselaars goede berichtgeving over hun provincie krijgen?

Netwerken verbinden

De netwerksamenleving is fluïde. Er is geen sprake van vaste structuren. Mensen ontmoeten elkaar op momenten waarin men geraakt wordt, waar op een ander herkend wordt als medemens, waarop men even onderdeel van een groter gezamenlijk geheel is. De samenleving ontstaat in de talloze herhaling van deze praktijk – meer dan in een discussie over gemeenschappelijke normen en waarden. Tijdelijkheid lijkt belangrijk in deze nieuwe realiteit. Groepen kunnen plotseling ontstaan, iets doen – bijvoorbeeld een park of buurt schoonmaken, een buurthuis opknappen, of protesteren tegen een azc – en weer oplossen. De netwerksamenleving kan leiden tot meer eilandjes en groepsvorming, maar kan evengoed leiden tot snelle vermeerdering van contacten en samenwerkingsverbanden. Op internet zien we talloze voorbeelden van plotseling ontstane initiatieven om snel iets concreets te doen voor de samenleving. Binnen Overijssel zijn er vele van dit soort netwerkende initiatieven: vaak jong, vaak zzp'er, vaak vol optimisme – maar dat soort stereotypen blijken ook vaak niet waar. Het is hoe dan ook zaak voor overheden om na te denken hoe ze zich willen verbinden met die energie in de samenleving.

Netwerken verstevigen: een sociaal contract

Verbanden kunnen verstevigd worden op het moment dat personen of instituties en personen een wederkerige relatie aangaan. Die gaat verder dan de producent-consument-relatie. Een gemeenschap vraagt om meedoen en erbij blijven. De rechtsstaat vraagt om acceptatie omdat die omgekeerd ook jou beschermt. De overheid vraagt inzet van iedereen, omdat hij omgekeerd zorgt voor onderwijs, veiligheid, enzovoort. Deze wederkerigheid kan gezien worden als een impliciet sociaal contract. Dit zou ook lokaal geëxpliciteerd kunnen worden. In Deventer krijgen studenten gratis huisvesting wanneer zij de ouderen in het verzorgingshuis gezelschap houden. Sportclubs vragen de ouders van hun pupillen zich op te geven voor de bardienst. Bedrijven beloven stageplekken aan jongeren met een afstand tot de arbeidsmarkt. Het gebeurt allemaal al: mensen en organisaties die iets terug doen voor wat de maatschappij hen geeft. Die beweging kunnen we verstevigen.

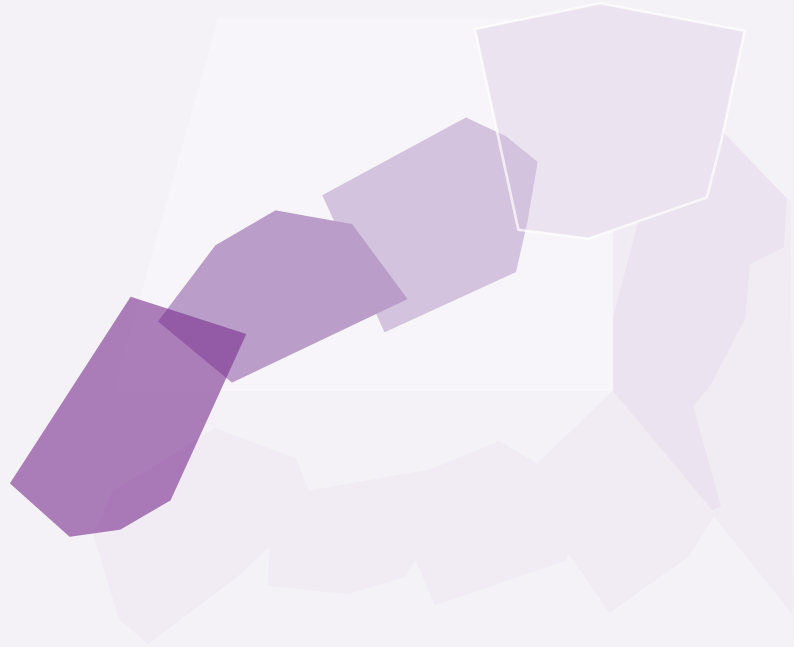
QUOTE

“**BINNEN DE VOETBALCLUB IS OUD EN JONG MET ELKAAR VERBONDEN. DAAR HOUDT IEDEREEN VAN VOETBAL. EN DAN MAAKT HET NIET MEER UIT WAT VOOR WERK JE DOET.**”

Jurjen (voetbalfan)

POLITIEK

Wanneer grotere tegenstellingen zich in de toekomst inderdaad vaker voordoen, betekent dit dat de politiek aan belang wint. Er zijn immers mechanismen nodig om tot besluitvorming te komen ondanks de verschillen van mening. De netwerksamenleving stelt ook in dit domein nieuwe opgaven. We moeten wennen aan debatten door middel van mededelingen in 140 tekens, de constante nieuwsstroom waar geen moment van reflectie meer mogelijk lijkt en het feit dat ook politici in verschillende werelden lijken te leven omdat ze hun eigen bronnen van nieuws en waarheid hebben.

Gemeenschappelijke besluitvorming vereist gemeenschappelijke gedragsregels. Het politieke debat in de volksvertegenwoordiging is volgens sommigen vaak een ritueel, maar ook als zodanig is het waardevol. Aandacht voor waarheidsvinding, het luisteren naar de ander, het tonen dat je hem 'ziet' en het voorkomen van vernedering van de minderheid (al was het maar omdat je hem in het volgende debat weer nodig hebt om een meerderheid te behalen): het hoort er allemaal bij. De hedendaagse politiek in binnen- en buitenland toont dat dit soort rituelen verdwijnen of veranderen in een samenleving waar ICT zo dominant is als de onze. Misschien is het wel zo dat een gemeenschappelijke ruimte voor mensen essentieel is om tot verbindende besluitvorming te komen. Wellicht is het ook nodig om raadsleden en statenleden anders te ondersteunen bij hun besluitvorming. Er zullen meer mogelijkheden moeten komen voor waarheidsvinding

in tijden van fake news, meer momenten voor reflectie wanneer om directe reactie gevraagd wordt, en er zal meer gelegenheid tot luisteren moeten zijn in een situatie waarin het makkelijk, al te makkelijk is om wederom een mening de ether in te slingeren.¹⁴

IK PROBEER EROP TE VERTROUWEN DAT HET GOED KOMT. MAAR ER ZIJN TE VEEL VERSCHILLENDE MENINGEN. OOK IN DE POLITIEK. DAT ZORGT VOOR VERWARRING. HET BLOKKEERT. WE MOETEN ONS AFVRAGEN: WAAROM ZIJN WE ALLEEN MENINGEN NAAR ELKAAR TOE AAN HET GOOIEN. ER MOET MEER ACTIE KOMEN.

Ilse (student Saxion)

World leaders now can utilize the divide-and-conquer method easier than ever. The recipe is the same around the globe: find a common object of fear, then offer protection for the price of your personal freedom.

• Máté Erdei, Hongarije

¹ Zie bijvoorbeeld de Gelijke Kansen Alliantie en de Kamerbrief met beleidsreactie op de Staat van het Onderwijs 2015-2016 van 12/04/2017.

² Zie het essay van P. Schnabel dat voor deze verkenning is geschreven.

³ Zie het essay van M. Oude Vrielink dat voor deze verkenning is geschreven.

⁴ Zie het essay van E. Tonkens en T. Swierstra dat voor deze verkenning is geschreven.
Zie ook R. Gude, Het agoramodel, Leusden, 2016, blz. 91 e.v.

⁵ WRR, Weten is nog geen doen, Den Haag, 2017.

⁶ Zie het essay van M. Allers dat voor deze verkenning is geschreven.

⁷ Zie het essay van H. de Vos dat voor deze verkenning is geschreven.

⁸ Zie het essay van M. Doorman dat voor deze verkenning is geschreven.

⁹ Zie het essay van I. van der Valk dat voor deze verkenning is geschreven.

¹⁰ Zie het essay van F. Mansvelt Beck dat voor deze verkenning is geschreven.

¹¹ Zie het essay van L. van de Wijngaert dat voor deze verkenning is geschreven.

¹² Zie het essay van H. Boutellier dat voor deze verkenning is geschreven.

¹³ Zie het essay van S. de Vries en A. Seghers dat voor deze verkenning is geschreven.

¹⁴ Zie de essays van K. van Beek en S. Geuze die voor deze verkenning zijn geschreven.

HANDELEN

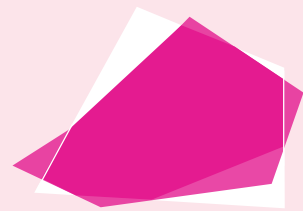
7 TEGENSTELLINGEN

7 TEGENSTELLINGEN

Worden de tegenstellingen tussen bevolkingsgroepen groter?

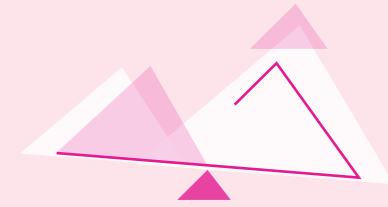
In het document *Trendanalyse* op www.trendbureauoverijssel.nl hebben we de gegevens verzameld. Hieronder zijn de belangrijkste conclusies samengevat als het gaat om de tegenstellingen tussen autochtonen en migranten, hoog- en laagopgeleiden, arm en rijk, jong en oud, man en vrouw, stad en land en ten slotte elite en volk.

AUTOCHTOON 1 MIGRANT

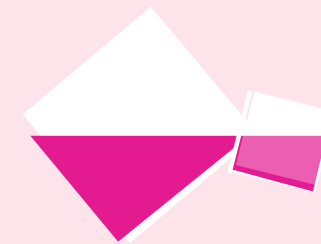
HOOGOPGELEIDEN 2 LAAGOPGELEIDEN

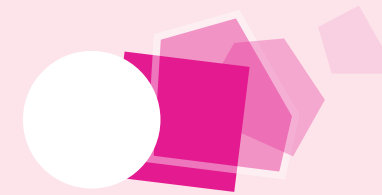
ARM 3 RIJK

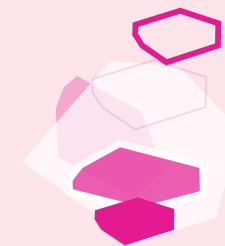
JONG 4 OUD

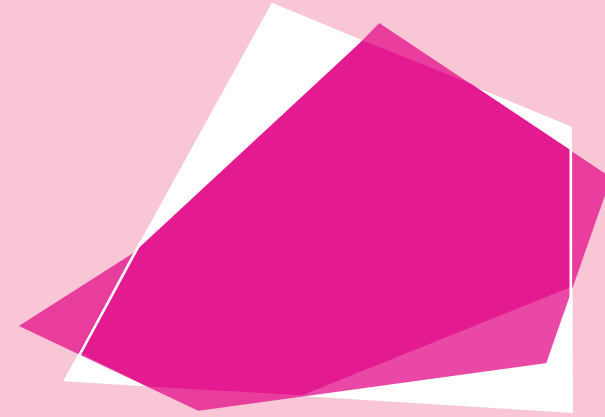
STAD 5 LAND

MAN 6 VROUW

ELITE 7 VOLK

AUTOCHTOON 1 MIGRANT

Grotere tegenstellingen tussen Nederlanders met en zonder een immigratieachtergrond?

We ervaren groter wordende verschillen tussen Nederlanders met en zonder een niet-westerse immigratieachtergrond. Daar bestaan zorgen over. Als we naar de cijfers kijken, zijn er redenen om te geloven dat de spanningen zullen verminderen. Veel verschillen tussen Nederlanders met en zonder immigratieachtergrond verminderen in de loop der tijd. Tegelijk kunnen factoren, zoals oorlogen, terrorisme, discriminatie enzovoort, tegenstellingen vergroten ondanks deze positieve ontwikkelingen.

QUOTE **NEDERLAND WORDT STEEDS MEER GEKLEURD; IK VIND DAT MOOI OM TE ZIEN EN TEGELIJK SPANNEND.**
student Landstede

QUOTE **IK DENK DAT HET TWINTIG, DERTIG JAAR DUURT VOORDAT JE VOELT DAT JE THUIS BENT IN JE NIEUWE LAND. EN MISSCHIEN GEBEURT HET WEL NOOIT.**
Gabriel (migrant met Roemeense achtergrond)

Zorgen rondom migratie

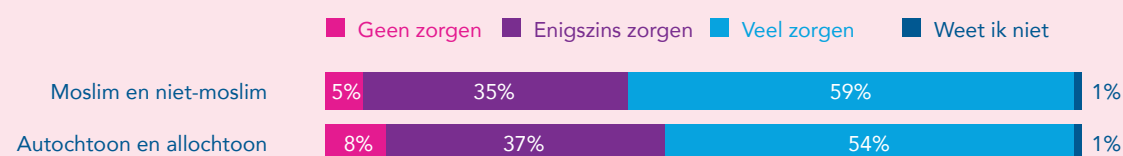
Tegelijk met de komst van vluchtelingen zijn in Nederland de zorgen over immigratie en integratie toegenomen.¹ Daarbij wordt de tweedeling vaak in religieuze termen geduid: mensen zien een grotere tegenstelling tussen moslims en niet-moslims.

Sommige partijen spreken van een toenemende tweedeling in Nederland.

Vindt u dat de verschillen tussen de onderstaande groepen in Nederland de laatste jaren zijn toegenomen, gelijk zijn gebleven of zijn afgenomen? ²

De verschillen tussen de onderstaande groepen nemen volgens u toe. Over welke toenemende verschillen maakt u zich zorgen?

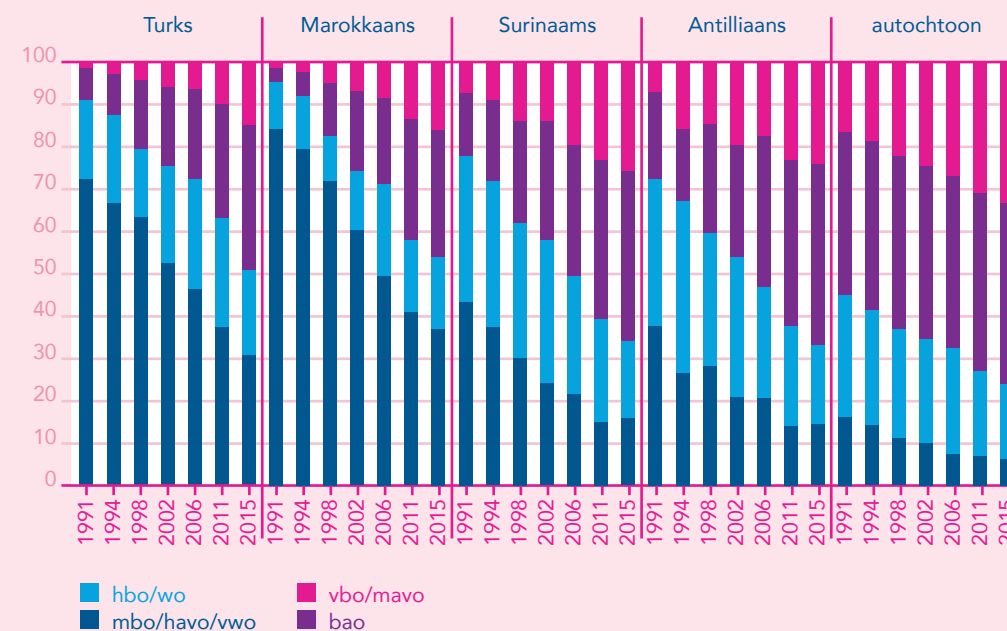
HET WESTEN IS ZO ARROGANT TE DENKEN: ONZE NORMEN EN WAARDEN ZIJN DE BESTE. WE WILLEN DIE MENSEN BEVRIJDEN, EN ALS ZE DAN HIER ZIJN, GOOIE WE ER NOG WAT ARROGANTIE BOVENOP: JE MOET NU VOLGENS ONZE REGELS LEVEN. DAT KAN NIET. DAAR KOMEN TEGENSTELLINGEN VAN.

Wietse (taxichauffeur)

Ontwikkelingen in opleiding

De verschillen in opleidingsniveau tussen Nederlanders met en zonder een immigratieachtergrond dalen.³ De tweede generatie immigranten zijn hoger opgeleid dan de eerste generatie. Toch zijn er nog steeds grote verschillen. Nederlanders met een niet-westerse immigratieachtergrond zijn vaker vertegenwoordigd in lagere opleidingen.

Opleidingsniveau van 15-64-jarigen naar herkomst, 1991-2015 (in procenten) ⁴

QUOTE

MIJN DORP TELT DRIE VLUCHTELINGEN, MAAR DAT ZIJN DUS WEL CHIRURGEN EN ZO. ZE WORDEN ALLEEN GEZIEN ALS 'DE VLUCHTELING'. DAN MOETEN ZE IN HET DORPSHUIS HAPJES MAKEN UIT HUN CULTUUR. ALSOF HET AAPJES ZIJN. JONGENS TOCH! ALS IK NAAR SYRIË MOET VLUCHTEN, GA IK TOCH OOK GEEN BITTERBALLEN STAAN BAKKEN.

Katinka (Jongerenraad provincie)

QUOTE

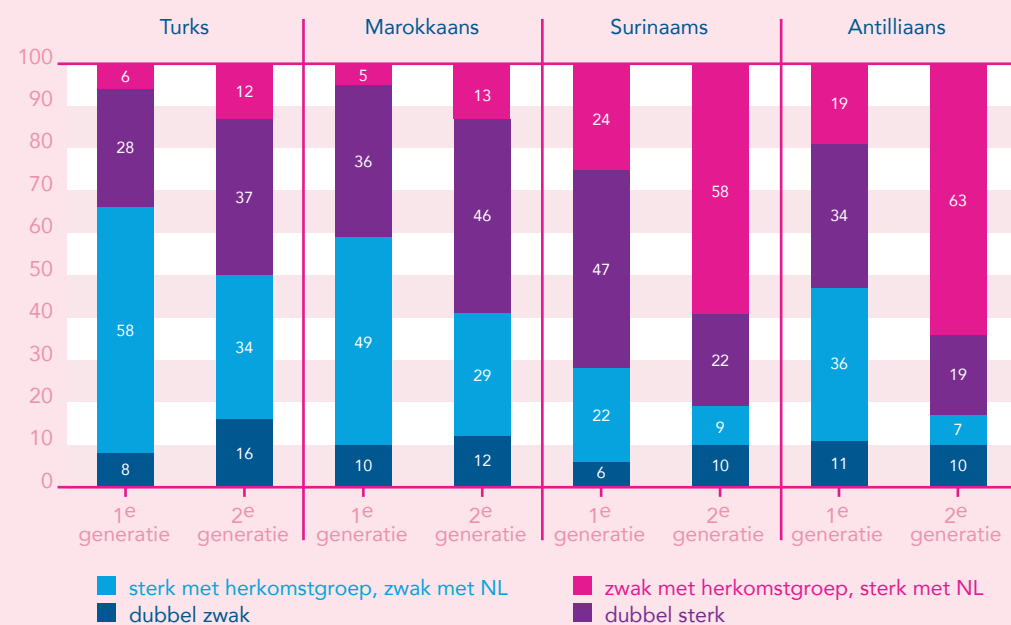
WIJ MOETEN ONS AANPASSEN AAN DE RAMADAN EN AL DIE ANDERE FEESTEN. DAN MOET DAT ANDERSOM NATUURLIJK OOK.

Nathalie (Overijsselse met fysieke beperking)

Ontwikkelingen in verbondenheid met Nederland

Groepen met een niet-westerse achtergrond voelen zich meer verbonden met Nederland naarmate zij langer in Nederland wonen. Er zijn duidelijke verschillen tussen de eerste en tweede generatie migranten. Dit gevoel van verbondenheid verschilt tussen groepen. Mensen met een Turkse achtergrond voelen zich minder vaak Nederlander dan bijvoorbeeld mensen met Marokkaanse of Surinaamse wortels.

Vormen van identificatie naar herkomst en generatie, 2015 (in procenten) ⁵

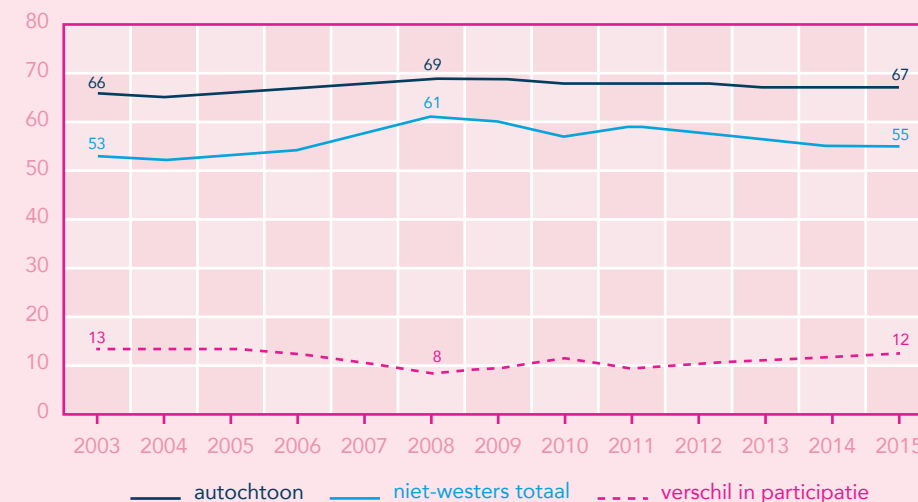

QUOTE IK LIEP MET EEN VRIENDIN IN DE SUPERMARKT EN IEMAND RIEP 'VIEZE TURK' NAAR HAAR. TOEN IK ER WAT VAN WILDE ZEGGEN, HIELD ZE ME TEGEN. ZE WAS HET AL GEWEND.
student Landstede

Ontwikkelingen in werkloosheid

De werkloosheid is nog steeds hoger bij Nederlanders met een niet-westerse immigratieachtergrond. We zien verschillen nauwelijks toe- of afnemen, ondanks het gestegen opleidingsniveau.

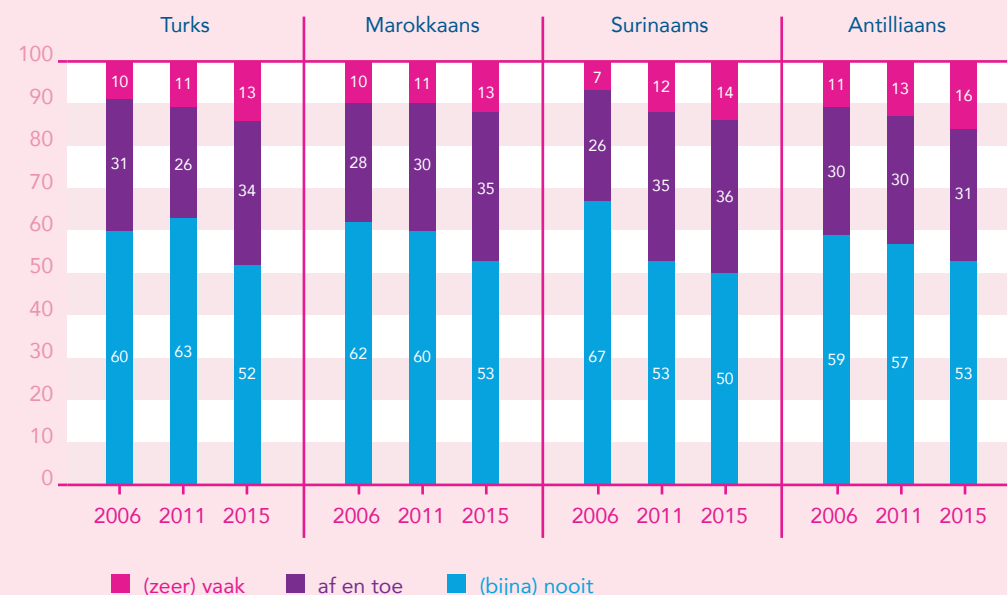
Nettoparticipatie, niet-westers totaal en autochtone Nederlanders 15-74 jaar, 2003-2015 (in procenten) ⁶

“ IK HEB MET MIJN MOEDER MEERMAALS GEDISCUSSIEERD OVER HOOFDDOEKJES. MIJN STANDPUNT IS: ALS HET EEN ONDERDEEL VAN HUN GELOOF IS, LAAT HEN. MIJN MOEDER VINDT HET EEN VORM VAN ZICHTBARE ONDERDRUKING. ZE HEEFT ER MOEITE MEE. IK PROBEER ZO OPEN MOGELIJK TE ZIJN, MAAR SOMS SCHRIK IK VAN MEZELF. ALS IK LANGS EEN JONGEN LOOP MET EEN TURKSE ACHTERGROND, DRAAI IK MIJN TAS IETS NAAR VOREN. BIJ EEN OER-HOLLANDSE JONGEN NIET.
Monique (Jongerenraad provincie)

Het gevoel gediscrimineerd te worden is de afgelopen jaren gestegen.⁷ Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond voelen zich minder welkom in de Nederlandse maatschappij en komen ook moeilijker aan werk.

Ervaren discriminatie naar herkomst, 2006, 2011 en 2015 (in procenten)⁸

HOOGOPGELEIDEN 2 LAAGOPGELEIDEN

Grotere tegenstellingen tussen hoog- en laagopgeleiden?

Ruim 80% van de Nederlanders vindt dat de verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden groter zijn geworden, en 76% daarvan maakt zich daar zorgen over.⁹ Het opleidingsniveau is al langere tijd een belangrijke verklaring voor verschillen in welvaart, welzijn, gezondheid en (politieke) participatie.

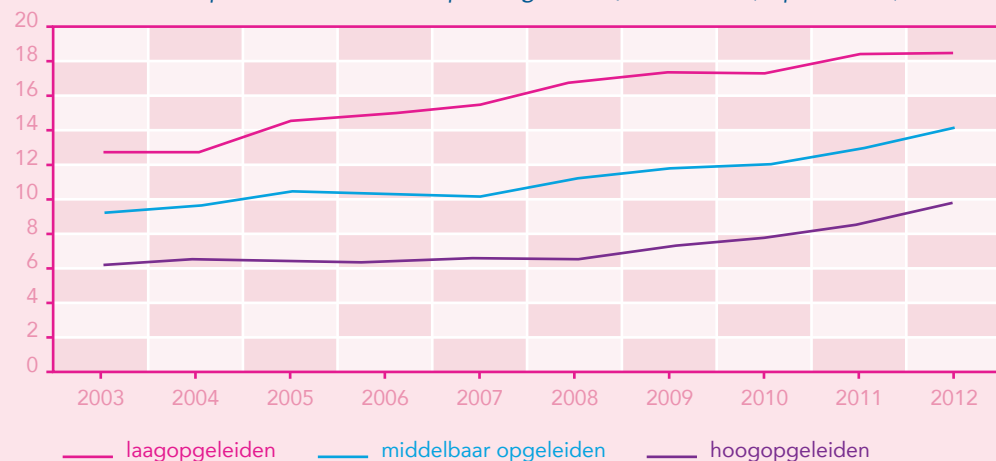
Het gemiddelde opleidingsniveau van Nederlanders stijgt. De verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden worden daardoor echter niet per se kleiner. Iedereen heeft immers beter onderwijsniveau genoten: de onderlinge verschillen worden niet kleiner.¹⁰ Er zijn drie ontwikkelingen die tot grotere ongelijkheid leiden. Ten eerste is er sprake van flexibilisering van de arbeidsmarkt. Daar ondervinden vooral laag- en middelbaar opgeleiden nadelen van. Ten tweede lijkt diploma-inflatie vooral middelbaar opgeleiden te raken. Ten derde daalt de politieke en maatschappelijke participatie van laagopgeleiden en een deel van de middelbaar opgeleiden. Er lijkt dus inderdaad sprake te zijn van een trend naar grotere verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden.

QUOTE **HET IS ONZE TAAK OM DUIDELIJK TE ZIJN DAT ER OOK MENSEN ZIJN DIE MET HUN HANDEN WERKEN. JE HOEFT NIET ALLEMAAL NAAR HET ATHENEUM.**
Hetty (schooldirecteur)

Flexibilisering van de arbeidsmarkt

Het percentage laag- en middelbaar opgeleiden met precare arbeid (werk dat onzeker is en een laag loon oplevert) steeg in de periode 2003-2012 ongeveer even snel, dat van hoogopgeleiden minder. Zowel laag- en middelbaar opgeleiden zijn dus door de tijd heen vaker slecht betaald en onzeker werk gaan doen.

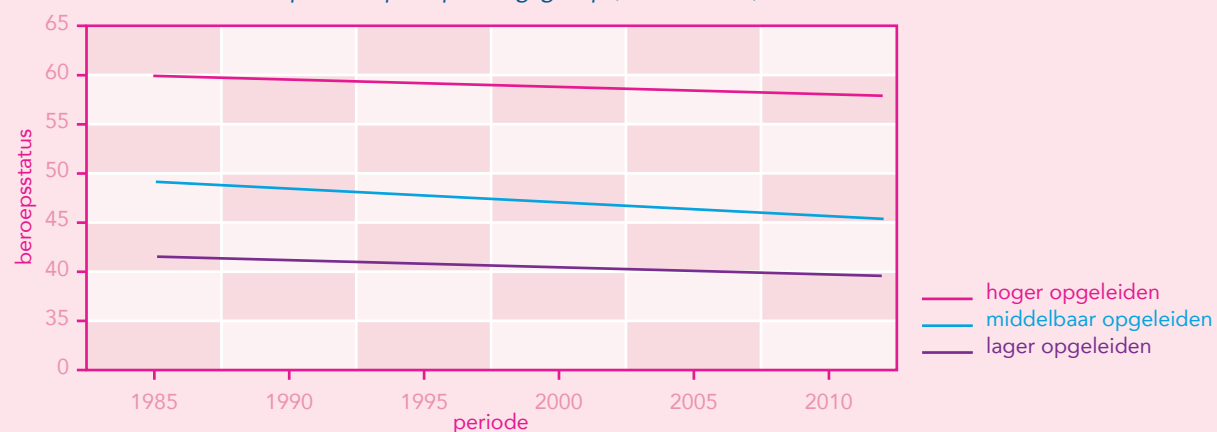
Werkenden in precare arbeid naar opleidingsniveau, 2003-2012 (in procenten) ¹¹

Middenklasse onder druk

De WRR geeft aan dat de status van de diploma's van middelbaar opgeleiden aan inflatie onderhevig lijkt. Eén van de oorzaken is dat de hoger opgeleiden de banen van middelbaar opgeleiden innemen. Ook lijkt automatisering vooral mbo-banen te treffen.¹² De marktinkomens van de middengroep zijn tussen 1977 en 2011 achteruitgegaan.¹³ De werkloosheidsontwikkeling van de middelbaar opgeleiden volgde lange tijd die van de hoger opgeleiden. Sinds 2003 lijkt hij die van de lageropgeleiden te volgen. Onder laagopgeleiden is meer werkloosheid.¹⁴

Trends in de beroepsstatus per opleidingsgroep (schaalscores) ¹⁵

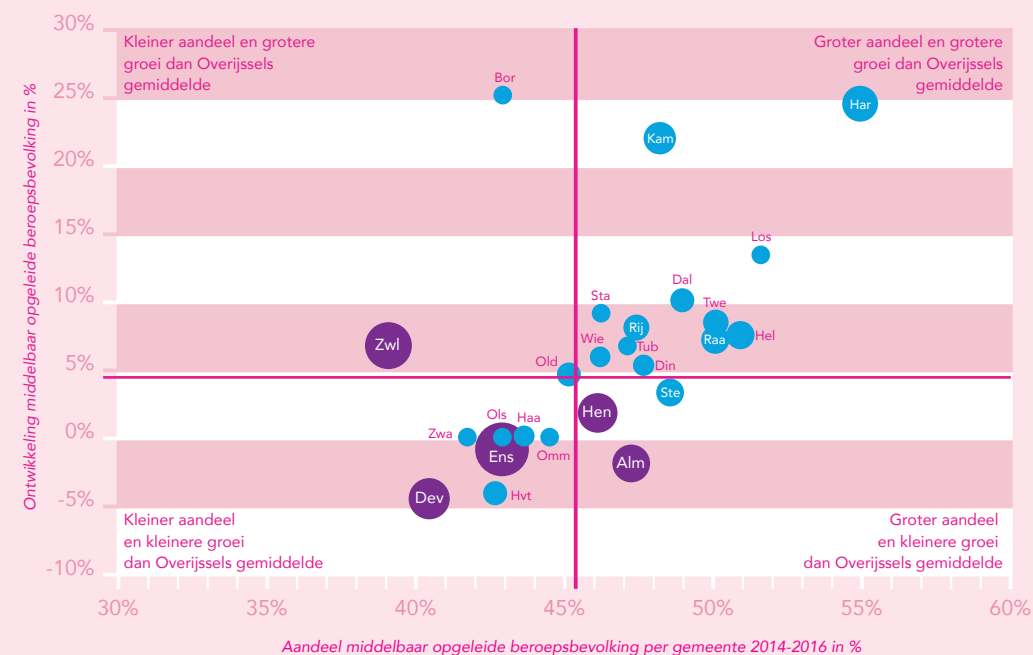

“ ER IS NOG EEN GROEP DIE AFHAAKT: MENSEN MET EEN LAAG OPLEIDINGSNIVEAU. ZIJ ZIEN DOOR DE BOMEN VAN ALLE WETTEN EN REGELS HET BOS NIET MEER. ZE WETEN NIET BIJ WELK LOKET ZE MOETEN AANKLOPPEN VOOR HULP OF FINANCIËLE MIDDELEN. OP EEN ZEKER MOMENT KUNNEN ZE NIET MEER AANHAKEN. EN DAT GAAT VAN GENERATIE OP GENERATIE. ”

Ankie (bankmedewerker)

In Overijssel zijn er aanzienlijke verschillen tussen gemeenten als het gaat om het aandeel middelbaar opgeleiden en de groei of krimp van dat aandeel.

Aandeel en ontwikkeling aantal middelbaar opgeleiden per gemeente, 2004-2014 ¹⁶

QUOTE IK VIND DE LAGER OPGELEIDEN, DE MENSEN MET DE KLEINE BEURS, VAAK RIJKER AAN LEVENSVREUGDE EN ERVARINGEN. DAAR VOER IK OVER HET ALGEMEEN VEEL GEZELLIGER GESPREKKEN MEE.

Wietse (taxichauffeur)

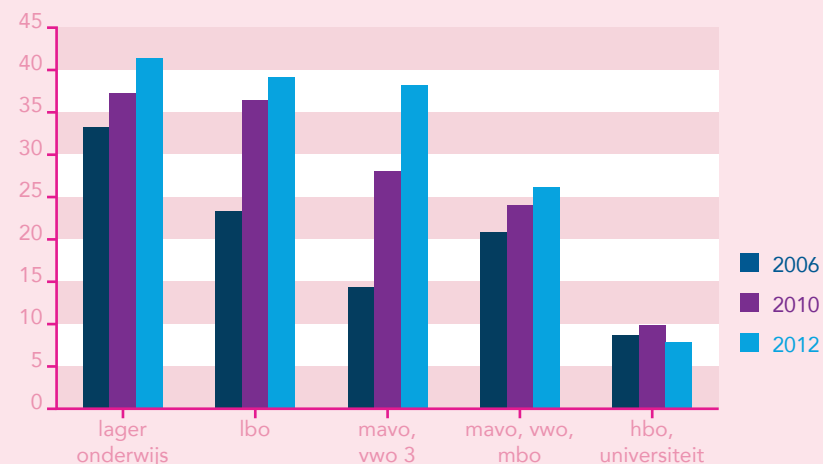
QUOTE JE MOET FLEXIBEL ZIJN. DAT IS WAT DE MAATSCHAPPIJ WIL. OVERAL INZETBAAR ZIJN. JE GEMAKKELIJK KUNNEN AANPASSEN.

Ilse (studente Saxion)

Ontwikkelingen in politieke participatie

De politieke participatie onder laagopgeleiden is relatief laag in vergelijking met andere opleidingsniveaus en wordt steeds lager.

Percentage niet gestemd bij Tweede Kamerverkiezingen naar opleidingsniveau ¹⁷

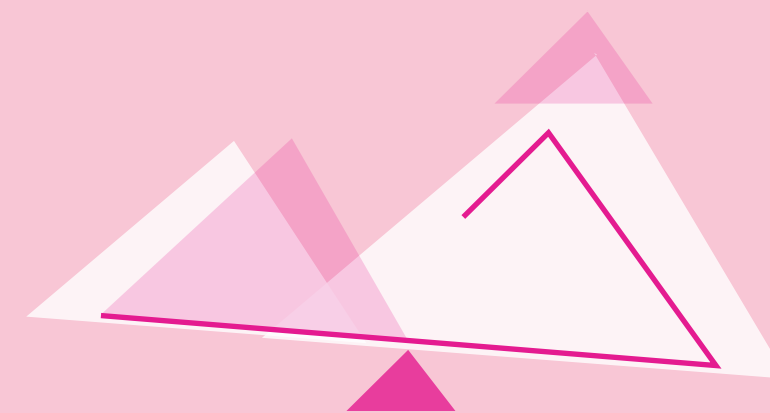

QUOTE **HET GEKKE IS: ALS WIJ ALS HOOGOPGELEIDEN PROBEREN HET PROBLEEM OP TE LOSSEN, DRAGEN WE BIJ AAN HET PROBLEEM.**
Jan (Jongerenraad provincie)

Wat vertrouwen in de politiek betreft lijkt een deel van de middelbaar opgeleiden op de laagopgeleiden, een deel op de hoogopgeleiden.

Vertrouwen in de Tweede Kamer en de Europese Unie, naar opleidingsniveau ¹⁸

	Lager-opgeleiden	MBO	Overige middelbaar-opgeleiden	Hoger-opgeleiden
Vertrouwen in de TK				
2013	25	28	34	42
2014	29	28	42	46
2015	27	29	42	44
Vertrouwen in de EU				
2012	29	30	40	43
2013	32	30	44	46
2015	32	30	44	44

ARM 3 RIJK

Worden verschillen tussen arm en rijk groter?

Bijna driekwart van de Nederlanders vindt dat de verschillen tussen arm en rijk zijn toegenomen. Van de mensen die vinden dat dit verschil groter wordt, maakt 90% zich daar ook zorgen over.¹⁹ Hebben deze mensen gelijk?

QUOTE **ALS HET ECONOMISCH EEN TIJDJE SLECHT GAAT, GAAN MENSEN ALTIJD OP ZOEK NAAR ZONDEBOKKEN. TOEN ER VEEL MENSEN UIT HET OOSTBLOK KWAMEN, ZAG JE DIEFSTALLEN TOENEMEN. EN OOK TOEN ZAG JE DAT IEDEREEN OVER ÉÉN KAM WERD GESCHOREN.**
David (COA)

Worden verschillen in inkomen groter?

Als we kijken naar de ontwikkeling van de bruto-inkomens neemt de ongelijkheid toe. De inkomensongelijkheid van de lagere en middeninkomens en die van de hoogste inkomens is gegroeid. De laagste inkomens bleven tussen 1977 en 2011 grosso modo onveranderd, de middeninkomens stagneerden en liggen nu eerder lager dan hoger vergeleken met de jaren zeventig. De hoogste inkomens

stijgen met bijna 30%.²⁰ Aan de bovenkant verdienen mensen meer omdat zij toegang hebben tot nieuwe technologie en de mondiale economie, terwijl de onderkant daardoor juist onder druk is komen te staan. Zoals de WRR het formuleert: de vloer is nagenoeg hetzelfde gebleven, maar het plafond is verhoogd.

Er vindt nivellering plaats door de belastingen en het stelsel van sociale zekerheid. Ook bij de netto-inkomens is de ongelijkheid toegenomen, maar aanzienlijk minder. Er zijn verschillende manieren om ongelijkheid te meten. Als we het inkomen van de 10% meest verdienende Nederlanders vergelijken met de 10% minst verdienende, dan is tussen 1977 en 2011 het gestandaardiseerde netto-inkomen van het hoogste deciel van de bevolking met circa 18% meer gegroeid dan dat van het laagste deciel.²¹

ONDERHUIDS SPEELT DAARDOOR MEER DAN JE DENKT. HET LIGT NIET IN DE SALLANDSE AARD, MAAR BIJ EEN VLUCHTELINGENGEZIN HIER IN DE WIJK ZIJN VIJF KEER DE RUITEN INGEGOOD. IK KEUR HET NIET GOED, MAAR IK SNAP HET DONDERS GOED. WANT IK ZIE HOE DIE MENSEN LEVEN.

EEN GEZIN DAT NET UIT DE SCHULDEN IS, MET TWEE KINDEREN OP EEN ZORGBOERDERIJ EN EEN MAN DIE BIJ DE SOCIALE WERK-VOORZIENING LOOPT, WAAR MOET DAT VIER KEER 385 EURO AAN EIGEN RISICO VANDAAN HALEN? DAT WORDEN ZORGMIDDERS. HET IS VAN DE ZOTTE. DIE MENSEN WORDEN KLEMGEZET. EN DAT MAAKT MIJ VERONTWAARDIGD EN BOOS.

Hans (predikant)

Een andere manier om ongelijkheid uit te drukken is met de Gini-coëfficiënt. Daarbij wordt gekeken naar de verdeling van het inkomen over de gehele volwassen bevolking (en dus niet alleen naar de 10% aan de top en de bodem). De inkomensongelijkheid in Nederland is volgens de Gini-coëfficiënt betrekkelijk laag en stabiel.²²

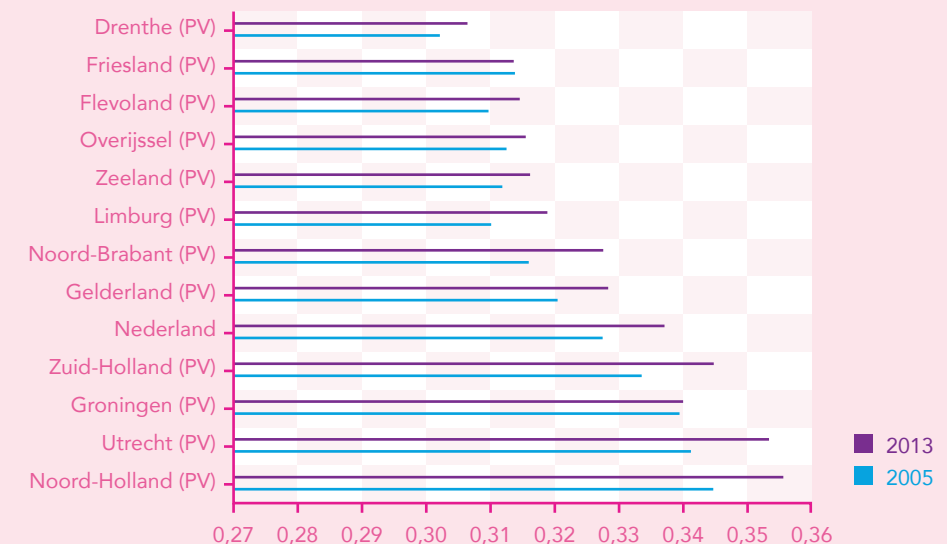

The CEO of the bank and the pool boy have drinks at the same bar on this island. People here are less focused on status. Thereby, I love it that so many different cultures live together here; the Antilles, the Dutch, the Chinese, the Venezuelan, the Americans, the Spanish and the list can go on and on.

• Ingrid Bakker, Curacao

In Overijssel behoort hij overigens tot de laagste in Nederland. Met name in de meer verstedelijkte provincies is de ongelijkheid groter. In de periode 2005-2013 is die ongelijkheid in Nederland iets gegroeid, vooral in de verstedelijkte provincies; in Overijssel is de ongelijkheid vrijwel gelijk gebleven.

Gini-coëfficiënt besteedbaar inkomen alle huishoudens, per provincie, 2013, 2015²³

Worden verschillen in vermogens groter?

De meest vermogende 10% van de bevolking bezit meer dan de helft (61%) van het totale vermogen in Nederland, en de meest vermogende 2% een derde.²⁴ Het vermogen in Nederland is dus erg ongelijk verdeeld, ook internationaal gezien. Op dit punt neemt het verschil in Nederland gezien over een langere periode niet toe of af.²⁵ Tijdens de economische recessie nam het verschil wel toe door dalende huizenprijzen, maar inmiddels heeft zich dat weer hersteld.²⁶ De Nederlandse overheid verkleint de verschillen in inkomen door herverdeling via sociale zekerheid en belastingen.

VANUIT DE KERK BIEDEN WE SCHULDHULPMAATJES EN BOODSCHAPPENPAKKETTEN. MAAR DIE ZIJN ER ZOWEL VOOR VLUCHTELINGEN ALS VOOR MENSEN DIE HET SMERIG KRAP HEBBEN. EN DAAR ZIE IK WEL EEN TWEEDELING. DEZE MENSEN KOMEN ER NIET UIT. ZE HEBBEN WEL WERK, MAAR ZE ZITTEN TOT HUN NEK IN DE SCHULDEN. EN DAN HOEFT ER MAAR EEN WASMACHINE KAPOT TE GAAN... IK ZIE GEREgeld MENSEN DIE NIET MEER TE ETEN HEBBEN.

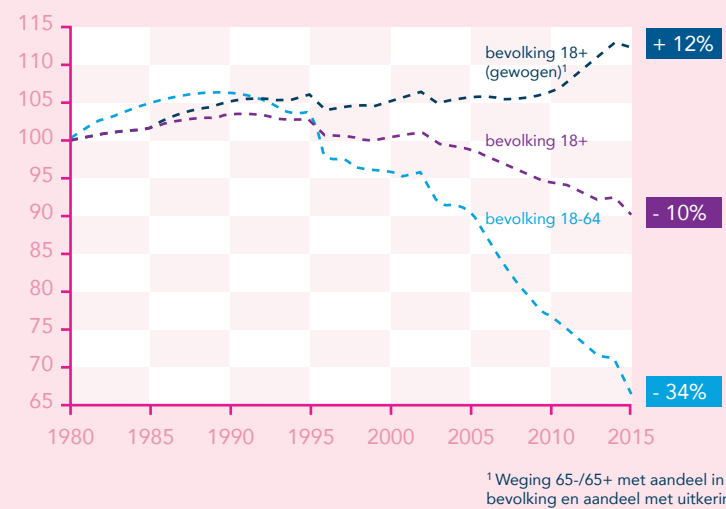
Hans (predikant)

Bij de vermogensverschillen gebeurt dat veel minder. De helft van de Nederlanders heeft überhaupt geen vermogen, of een negatief vermogen. Dit betekent dat er weinig financiële buffers zijn.²⁷

Inkomensonzekerheid

De zorgen van Nederland over grotere verschillen tussen arm en rijk liggen wellicht niet zozeer op het vlak van grotere inkomensverschillen, als wel op dat van de inkomenszekerheid. Die zekerheid neemt sinds de jaren '80 van de vorige eeuw af. De versobering van het sociale vangnet is daar debet aan (AOW, arbeidsongeschiktheidsuitkering, pensioen, minimumloon, enzovoort), maar ook de vermindering van de werkzekerheid en de opkomst van het flexwerk. De inkomenszekerheid van de groep 18- tot 64-jarigen daalde na 1980 met 34%.²⁸

Inkomenszekerheid bevolking 18+, 1980-2015, indexscores (1980 = 100) ²⁹

QUOTE **IK BEN NIET BANG VOOR DE TOEKOMST. IK HEB EEN BREDE OPLEIDING GEKOZEN, ENGINEERING, WAARVAN IEDEREEN ZEGT: DAARIN IS VOLDOENDE WERK TE VINDEN.**

Jonne (Scoutingkids)

Meer armoede

Tussen 2000 en 2013 nam het aandeel langdurig armen toe³⁰, waarschijnlijk als gevolg van de economische crisis. Tussen de 7 en 10% van de Nederlandse huishoudens heeft risicovolle of problematische schulden. Dit aandeel is vanaf 2009 gestegen. In Twente hebben meer mensen risicovolle of problematische schulden dan in de rest van Overijssel.³¹

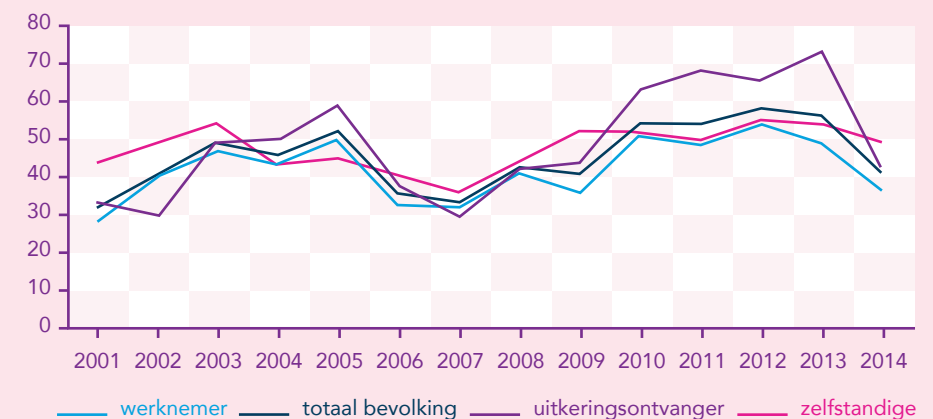
DE ECONOMISCHE CRISIS BRACHT HEEL ANDERE MENSEN IN DE SCHULDSANERING DAN IK VOORHEEN ZAG. TOEN WAREN HET MENSEN DIE VAN GENERATIE OP GENERATIE ONDER DE ARMOEDEGRENS LEEFDEN EN PER DEFINITIE NIET MET HUN GELD UITKWAMEN. PLUS MENSEN DIE, ZOALS IK DAT NOEM, DE BUREN NIET MEER KONDEN BIJHOUDEN.

Mathieu (rechter)

Ontwikkeling koopkracht

De koopkracht van een huishouden is niet alleen afhankelijk van het inkomen en vermogen, maar ook van bijvoorbeeld de huishoudsamenstelling, de hoogte van de prijzen en de belastingen. In de periode 2001-2014 daalde de koopkracht van aanzienlijke groepen Nederlanders ten opzichte van het jaar ervoor, zoals de grafiek hierna laat zien. De ontwikkeling verschilt per groep: zo ging een grote groep uitkeringsgerechtigden er in de afgelopen jaren in koopkracht op achteruit, terwijl dat aandeel bij bijvoorbeeld werknemers lager lag. Cijfers uit 2014 laten zien dat ook binnen groepen verschillen zijn: zo gaat bij 10% van de zelfstandigen de koopkracht met 30% achteruit, terwijl bij een even grote groep zelfstandigen de koopkracht met meer dan 30% stijgt.

Aandeel van de bevolking met koopkrachtdaling bij gelijkblijvende inkomensbron ³²

NEDERLANDERS HEBBEN MINDER STRESS DAN ROEMENEN. DAT KOMT DOORDAT NEDERLANDERS ZEKER ZIJN VAN HUN INKOMEN. ZE HEBBEN MISSCHIEN GEEN LUXE, MAAR WEL EEN GOED LEVEN. ZE KUNNEN HUN REKENINGEN BETALEN, VOEDSEL KOPEN. IN ROEMENIË VERDIEN JE ZO WEINIG, DAT JE AAN HET EIND VAN DE MAAND ALTIJD GELD TEKORT KOMT. JE LEEFT EEN ONZEKER BESTAAN. JE MAAKT JE ZORGEN OVER MORGEN. DAT GEEFT STRESS.

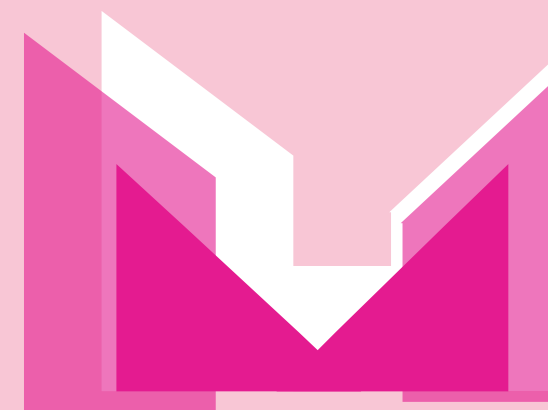
Ana (Migrant met Roemeense achtergrond)

Sociale gevolgen door economische ongelijkheid

De sociale gevolgen van economische ongelijkheid zijn wellicht belangrijker dan de economische ongelijkheid an sich. Dat komt doordat inkomensongelijkheid naast materiële effecten ook psychosociale gevolgen heeft. Er is minder opwaartse sociale mobiliteit en minder sociaal vertrouwen. Ook neemt het vertrouwen in (politieke) instituties af, met name in de rechtsstaat en het parlement.³³

QUOTE **VERSCHILLEN TUSSEN ARM EN RIJK ZIE IK NIET TOENEMEN. VOOR WIE WEINIG GELD HEEFT, ZIJN ER TEGENWOORDIG MEER VOORZIENINGEN. IN DIE ZIN IS HET MISSCHIEN ZELFS BETER DAN VROEGER.**

Daniël (scoutingbegeleider)

JONG 4 OUD

Grotere tegenstellingen tussen jong en oud?

De helft van de Nederlanders vindt de verschillen tussen jong en oud toenemen. Vergelijken met de andere verschillen, maken duidelijk minder mensen zich veel zorgen over de tegenstelling tussen jong en oud: het gaat om een zesde tot een kwart van de Nederlanders.³⁴ De discussies focussen voor een groot deel op de pensioenen en de solidariteit tussen generaties. Daarnaast hebben veel mensen het gevoel dat jongeren andere waarden hebben dan eerdere generaties. Dat lijkt nogal mee te vallen.

ER ZIJN OUDEREN DIE ECHT DENKEN DAT JE ALS JE IN EEN ROLSTOEL ZIT, NIET ALLEEN LICHAAMELIJK BEPERKT BENT, MAAR KWIJLEND IN EEN HOEKJE MOET GAAN ZITTEN.

JONGEREN OOK. MAAR VOORAL OUDEREN.

Wanda en Nathalie (Overijsselsen met lichamelijke beperking)

When our generation turns the age of 70, there will be only two people supporting one elderly which makes it obviously clear that we will not be expecting an abundant amount of pension. Living the reality as hard enough as it is, (my) generation (is) in general told to be afraid to fail and to avoid risks, to have a weak mentality, to be realist (non-dreaming), very obedient to rules, lack desire in good/bad way, and indifferent to spending money in an irrational way. In short, they are very minimal in various ways.

• Megumi Kurokawa, Japan

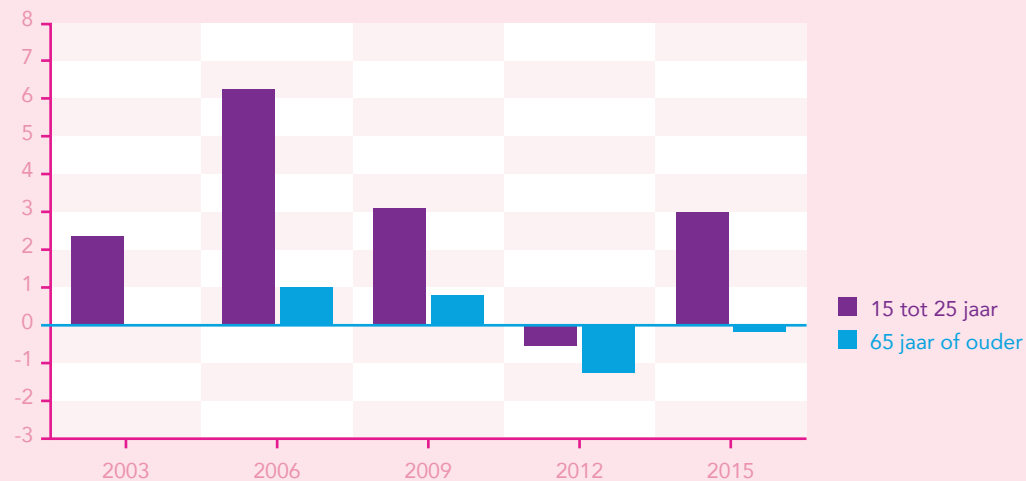
Ontwikkelingen in inkomenszekerheid

Sinds 1980 is de inkomenszekerheid van ouderen toegenomen, terwijl die van jongeren afnam. Vanaf de jaren negentig ging de AOW reëel omhoog. Daarnaast bouwden veel meer mensen een aanvullend pensioen op.³⁵

Koopkrachtontwikkeling

De koopkracht van ouderen ontwikkelde zich de afgelopen jaren negatiever dan die van jongeren. Dit is het gevolg van hogere zorgkosten en lagere pensioenen.

Koopkrachtontwikkeling 15- tot 25-jarigen en 65-plussers, 2003, 2006, 2009, 2012, 2015 ³⁶

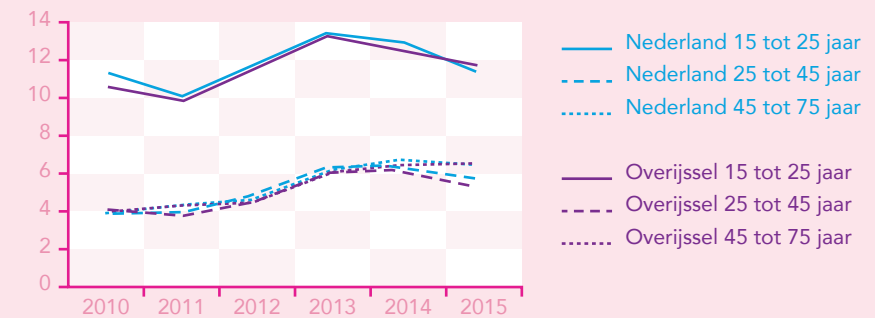
QUOTE IK DENK DAT JONGEREN ZICH MINDER DRUK MAKEN OVER LATER. HUN HELE MINDSET IS: IK LEEF NU.
Marcella (bankmedewerker)

“
DE INDIVIDUALISERING IS DUIDELIJK TOEGENOMEN. BEIDE OUDERS WERKEN. ZE GAAN VOOR HUN EIGEN GELUK. HUN KIND MOET SLAGEN. ALS HET WORDT AANGEPAKT, ZITTEN ZE IN DE HOOGSTE BOOM.
”
Ronald (politieagent)

Ontwikkelingen in werkloosheid

De werkloosheid is het hoogst onder 15- tot 25-jarigen. Vanaf 2013 is echter een dalende trend zichtbaar, en daalt hij sneller dan de werkloosheid onder ouderen. Daardoor worden de verschillen in werkloosheid tussen leeftijdsgroepen kleiner. Dat geldt voor Nederland als geheel en ook voor Overijssel.

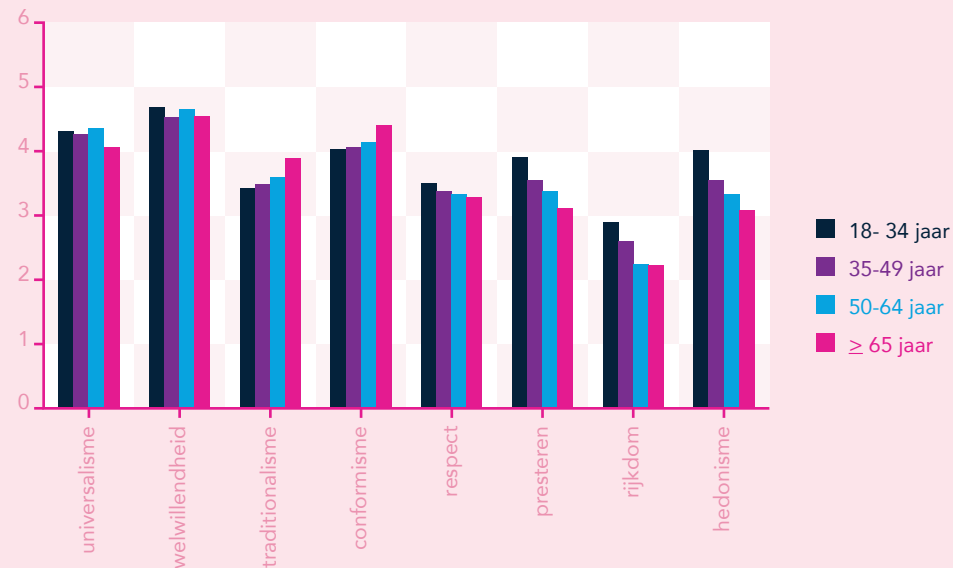
Werkloosheid (percentage), diverse leeftijdscategorieën, 2010-2015 ³⁷

Ontwikkelingen in waarden

Veel mensen hebben duidelijke beelden over verschillen tussen generaties. Sommigen citeren Plato: 'Onze jeugd heeft tegenwoordig een sterke hang naar luxe, heeft slechte manieren, minachting voor gezag en geen eerbied voor ouderen.'³⁸ Anderen ontwaren een toenemende bereidheid tot delen en betekenisgeving bij jongeren in vergelijking met ouderen. In de praktijk lijken verschillen vaak minder met leeftijd te maken te hebben dan met andere parameters. Als we kijken naar de oriëntaties op het leven, valt vooral op hoe gering de verschillen zijn.

Verschillen in oriëntaties op het leven tussen jong en oud, naar leeftijd, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gemiddelde score) ³⁹

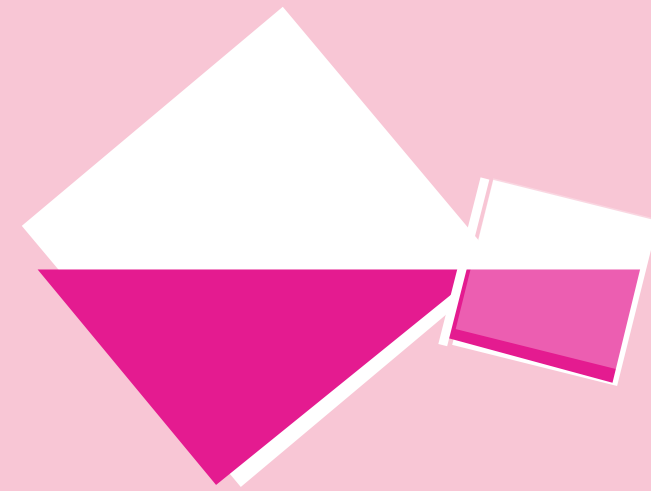
Toch zijn er ook wel wat verschillen. Ouderen herkennen zich vaker in traditionalisme en conformisme, jongeren gaan voor presteren, rijkdom en genot. Deze verschillen worden ook gesuggereerd in een onderzoek naar de ontwikkeling van waardepatronen in Overijssel.⁴⁰

QUOTE **“** OUDERE MENSEN, VOORAL AUTOCHTONE OVERIJSSELAARS, HEBBEN VEELAL NOG RESPECT VOOR DE RECHTER. DIE SPREKEN JE AAN MET 'EDELACHTBARE'. TERWIJL SOMMIGE 20-JARIGEN BIJ MIJ DE REACTIE OPROEPEN: 'ZEG, IK HEB NIET BIJ JOU OP SCHOOL GEZETEN'.

Mathieu (rechter)

QUOTE **“** JONGE MENSEN ZIJN HET NIET GEWEND ELKAAR TE HELPEN. TERWIJL DAT OP HET PLATTELAND HEEL VANZELFSPREKEND IS. ZEKER IN EEN GEHUCHT VAN 350 MENSEN. ALS BIJ ONS EEN PAARD UITBREEKT, SCHIET IEDEREEN TE HULP. NIEUWE, JONGE INWONERS STAAN DAAR VREEMD VAN TE KIJKEN.

Gerda (Vrouwen van nu)

STAD 5 LAND

Grotere verschillen tussen de stad en (platte)land?

Slechts 32% van de Nederlanders ervaart een toegenomen verschil tussen stad en land. Van die mensen maakt driekwart zich daar (enigszins) zorgen over.⁴¹ Als het gaat om de verschillen tussen stad en platteland is het vooral belangrijk om vastgeroeste beelden te relativeren en precies te kijken. Het klopt niet dat de dorpen 'leeglopen' en alle dynamiek naar de stad gaat. Aan de andere kant is het evenmin zo dat de omgangsvormen in steden veel individualistischer zijn dan in de dorpen. Dat wordt wel vaak beweerd. In het kleine Nederland zijn de verschillen tussen stad en land niet zo groot.

“ IN ZWOLLE LEVEN MENSEN OOK LANGS ELKAAR HEEN. ZE WETEN NIET WIE ER NAAST ZE WOONT. DE CULTUUR VAN DE RANDSTAD KOMT HIER NAARTOE. IK KOM UIT EEN OUDERWETS BUURTJE, NAOBERSCHAP IS ME MET DE PAPLEPEL INGEGEVEN. JE LETTE OP ELKAAR. DAT GEVOEL HERKEN IK IN ZWOLLE NIET MEER. HET VERVAAGT.

Hans (Autodelen Zwolle)

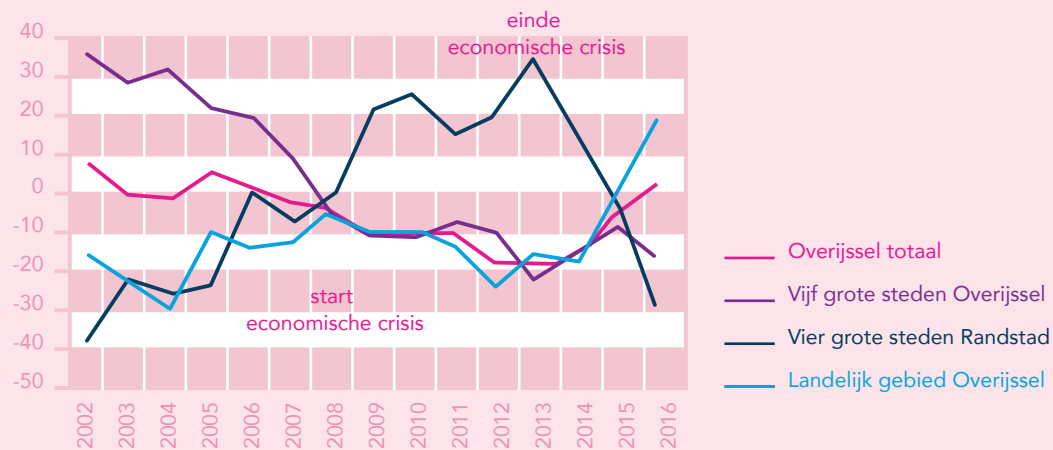
Polarization is evident, it takes part and can be seen through groups and classes and can be experienced from the moment a human being is born in this country. In other words, if someone lives in the north or south, one can tell the amount of limited opportunities a person will and can have in their future.

• Carolina Palomares, Mexico

Ontwikkeling bevolking

Sinds 2007 vertrekken er meer mensen uit de vijf grotere Overijsselse steden dan dat zich er vestigen. In het landelijk gebied is het sinds 2015 andersom. Vooral de dorpen rond de steden zijn populair. Het beeld dat jongeren in steeds grotere mate het platteland ontvluchten klopt niet. Er is altijd al een groep jongeren geweest die naar de stad ging, vooral om te studeren. Die groep is de afgelopen jaren in omvang constant geweest. Het platteland veroudert wel, maar dat komt vooral omdat er minder kinderen worden geboren.

Netto-vestiging per jaar (per 10.000 inwoners) uit andere gemeenten, steden Randstad, Overijssel, en landelijk gebied, 2002-2016 ⁴²

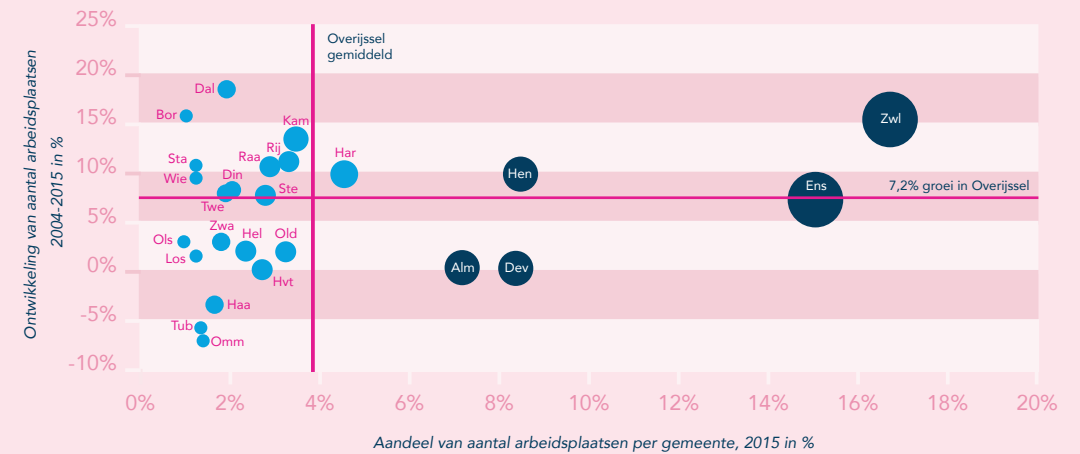

“
STEDELINGEN DOEN ZICH MEESTAL WAT SLIMMER VOOR DAN PLATTELANDERS.
 Jonne (Scoutingkids)
 ”

Ontwikkelingen arbeidsplaatsen

Ook wat betreft de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen is nauwkeurigheid geboden. Natuurlijk is de economie van de steden veel groter. Maar wat de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen betreft, scoren veel dorpen even goed of slecht als steden. Er lijkt als gevolg van de digitalisering ook een betrekkelijk grote groei van arbeidsplaatsen in kleine kernen te zijn.

Ontwikkeling arbeidsplaatsen 2004-2015 en aandeel in Overijsselse werkgelegenheid 2015 per gemeente, de bolgrootte geeft de hoeveelheid arbeidsplaatsen 2015 aan ⁴³

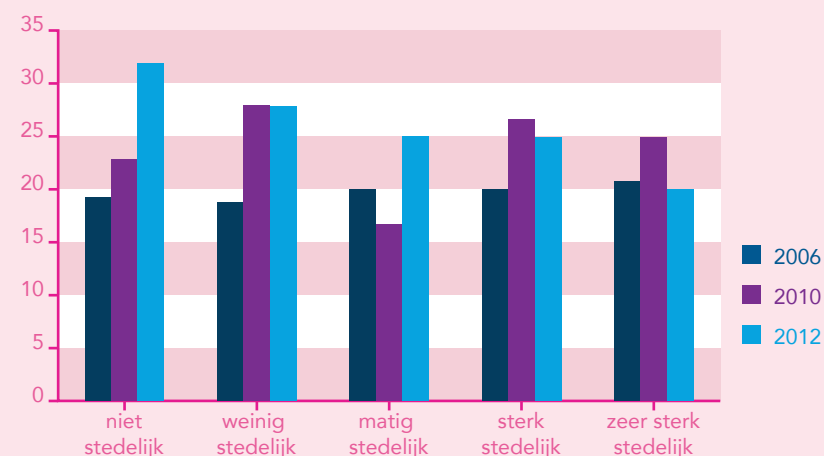
QUOTE **EIGENLIJK ZOU IK HET LIEFST ERGENS IN EEN HUTJE OP DE HEI GAAN ZITTEN EN MET NIEMAND IETS TE MAKEN WILLEN HEBBEN. IK BEN BANG DAT MIJN KINDEREN EN IK NIET MEER VEILIG ZIJN. DAT HET STEDELIJKE LEVEN HIER NAARTOE KOMT.**
 Manuel (scoutingbegeleider)

QUOTE **DAT ASOCIALE GEDRAG DAT IN HET WESTEN INMIDDELS HEEL NORMAAL IS - IEDEREEN DOET Z'N EIGEN DING EN HET IS IKKE, IKKE, IKKE EN DE REST KAN STIKKEN - ZIE IK HIER OOK STEEDS MEER.**
 Wanda (Overijsselse met lichamelijke beperking)

Ontwikkelingen in stemgedrag

Het landelijk gebied is geen bolwerk van trouwe stemmers. Het percentage niet-stemmers is het hoogst in het minst stedelijke gebied, en groeit.

Percentage niet-stemmers bij Tweede Kamerverkiezingen naar stedelijkheid ⁴⁴

Grote verschillen tussen Overijssel en de Randstad?

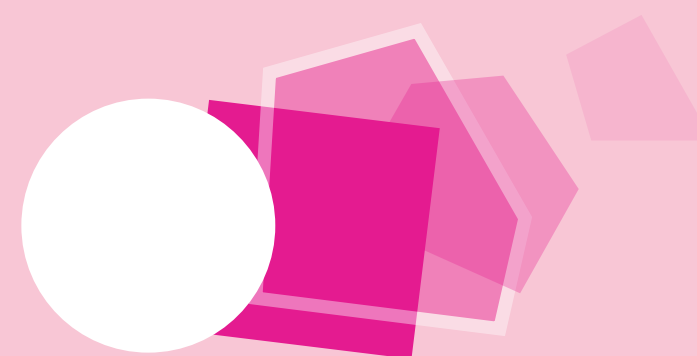
In de periode 2008 tot 2015 vertrokken er meer Overijsselaars naar de vier grote steden in de Randstad dan andersom.⁴⁵ Sinds 2013 wordt die stroom kleiner en sinds 2015 is hij omgedraaid: Overijssel ontvangt meer mensen uit de grote steden dan andersom. Overijsselaars hebben een tamelijk negatief beeld over de cultuur die het Westen met zich meebrengt. Die mening wordt slechts gedeeltelijk gestaafd door de cijfers. De sociale samenhang in dorpen is inderdaad groter dan in de steden. Overijssel scoort daar ook landelijk het hoogst.⁴⁶ Aan de andere kant: dorpelingen geven elkaar niet meer hulp dan stedelingen, en voelen zich even vaak sociaal geïsoleerd.⁴⁷ Ook in de steden is het sociaal kapitaal in Nederland behoorlijk groot.

QUOTE **ALS JE HIER IN ZWOLLE OP STRAAT EEN ONBEKENDE GROET, KIJKT HIJ JE NIET VERSCHRIKT AAN.**

Wim (Autodelen Zwolle)

QUOTE **ER IS VEEL SAAMHORIGHEID. EEN SCHOOL WORDT DOOR HET HELE DORP GEDRAGEN.**

Karin (schooldirecteur)

MAN 6 VROUW

Grotere tegenstellingen
tussen mannen en vrouwen?

Het emancipatiebeleid werpt zijn vruchten af. De verschillen tussen mannen en vrouwen worden kleiner, maar niet zo snel als de stijging van het opleidingsniveau van vrouwen zou doen vermoeden.

Opleidingsniveau en arbeidsmarkt

Vrouwen zijn steeds hoger opgeleid, tot een leeftijd van 45 jaar zelfs hoger dan mannen. Toch vertaalt dit zich niet in een gelijke positie op de arbeidsmarkt. Vrouwen werken minder vaak in een betaalde baan, werken veel vaker in deeltijd, zijn minder vertegenwoordigd in topfuncties en krijgen per uur minder betaald dan mannen.⁴⁸

De arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland gaat wel omhoog. In zestig jaar is dit van 33% naar ongeveer 70% gestegen (in Overijssel is die trend nog wat geprononceerder). De afgelopen jaren is een stabiele trend zichtbaar.

JE ZIET STEEDS MEER DAT MANNEN PARTTIME GAAN WERKEN EN OOK VOOR HUN KINDEREN ZORGEN.

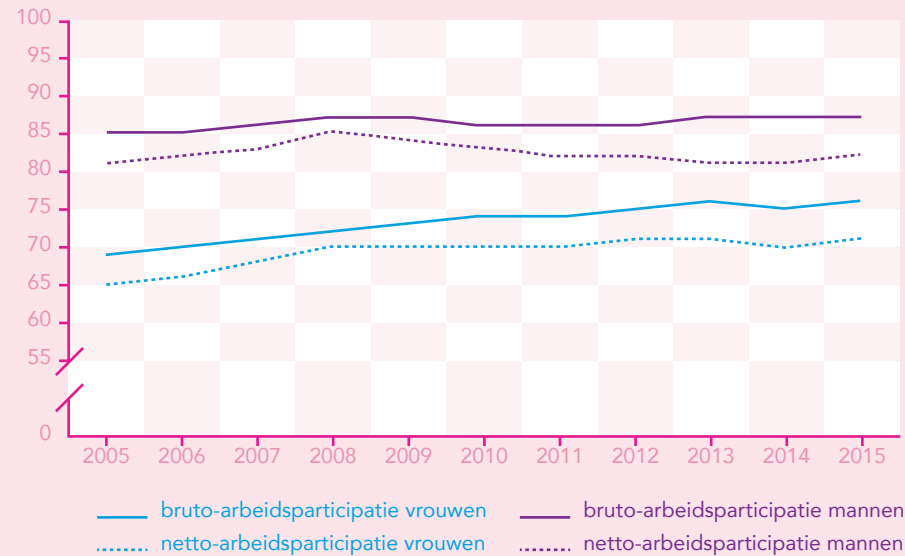
Frank (voetbalfan)

For me the most important thing is to never reach oblivion, it is to be aware of the world, of what is going on.

• Ellen Bakker, The Netherlands

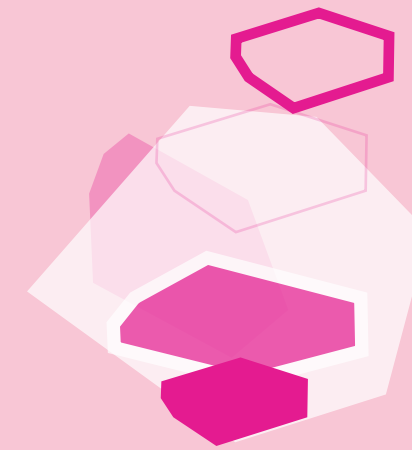
Bruto- en nettoarbeidsparticipatie, bevolking 20-64 jaar, 2000-2015 (in procenten) ⁴⁹

Ontwikkelingen in economische zelfstandigheid

Meer vrouwen zijn economisch zelfstandig: in tien jaar tijd is dit gestegen van 46% naar 54%.⁵⁰ Van de Nederlandse mannen is 74% economisch zelfstandig. Het beeld uit het verleden dat de man de kostwinner is, komt nog maar relatief weinig voor. Vrouwen werken relatief meer, nog wel vaker parttime. Het aandeel vrouwelijke leden van raden van bestuur of raden van commissarissen en het aandeel vrouwelijke professoren stijgt langzaam.

Het verschil in uurloon wordt kleiner, maar mannen verdienen gemiddeld nog steeds meer. Bij de overheid heeft deze trend de steilste curve, in het bedrijfsleven zijn de verschillen nog groter. Vrouwen verdienen bij de overheid in 2008 nog 7% minder dan mannen. In 2014 was dit gedaald tot 5%. In het bedrijfsleven daalde het verschil in deze periode van 9% naar 7%.⁵¹

ELITE 7 VOLK

Grotere tegenstellingen tussen de elite en het volk?

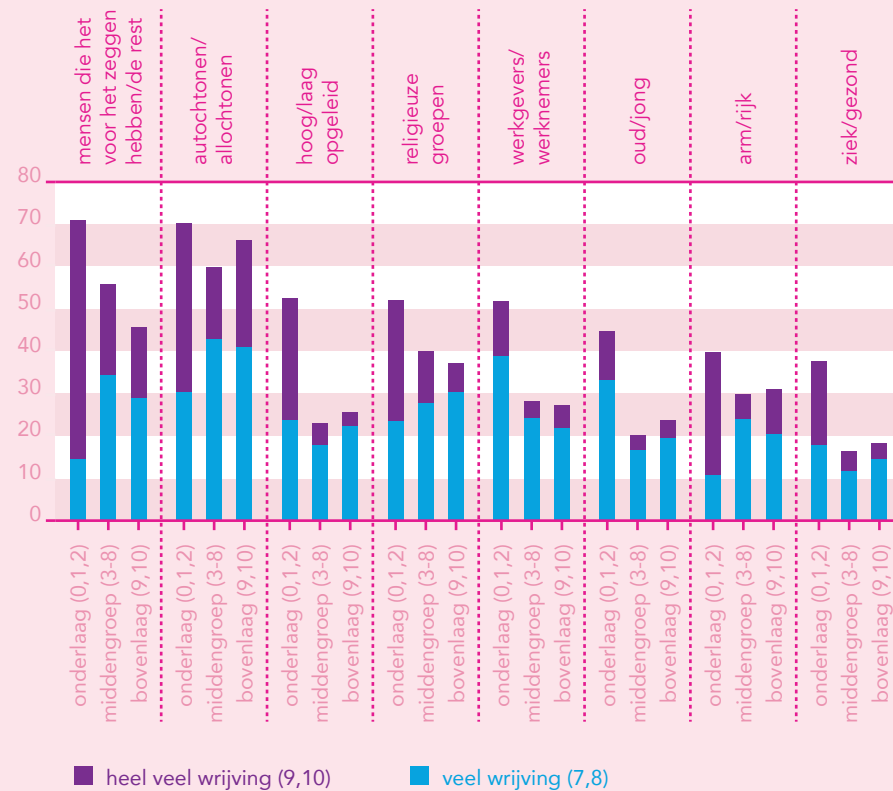
De rijkste 1% van de Nederlanders bezit ongeveer een kwart van het vermogen. De Volkskrant Top 200 baseert zich op netwerk-macht. De term 'elite' is niet precies gedefinieerd. Toch is er een levend besef van het bestaan van een elite.

Grotere kloof tussen onderlaag en elite

Het SCP meldt dat mensen die zichzelf tot de onderlaag rekenen, juist de grootste en meest ernstige wrijving zien tussen 'mensen die het voor het zeggen hebben' en de rest van het land.⁵²

Mate van probleemperceptie tussen groepen, naar zelfplaatsing, bevolking 18 jaar en ouder, 2014⁵³

42% van de ondervraagden vindt dat de verschillen tussen elite en volk groter zijn geworden, 54% van de laagopgeleiden vindt dat. Een kwart van de ondervraagden is het eens met de stelling dat de elite niets van hem begrijpt.⁵⁴

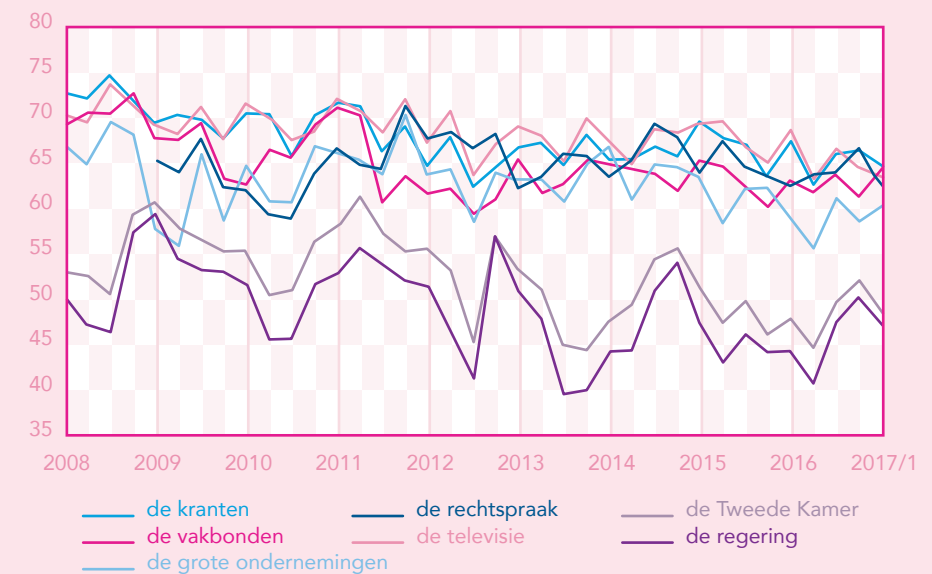
QUOTE **ALS INDIVIDU STA JE MACHTELOOS TEGENOVER DE OVERHEID EN INSTANTIES.**
student Landstede

Dalende tendens vertrouwen in instituties

Op het moment dat er spanning wordt gevoeld tussen de elite en het volk, is het belangrijk dat het vertrouwen in de instituties voldoende is. Zij moeten immers de rechtsgelijkheid tussen elite en volk bewaken. Het vertrouwen in de instituties is in Nederland in vergelijking met andere landen hoog, maar toont wel een dalende tendens. Het SCP meldt ook dat bij mensen met weinig vertrouwen er vaker extreme scores voorkomen (een 1 of een 2 op een 10

puntsschaal). Het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering fluctueert en daalde in het eerste kwartaal van 2017 weer licht.⁵⁵ Jongeren hebben meer vertrouwen in instituties dan ouderen, en hoger opgeleiden meer dan lager opgeleiden. Van de mensen die zichzelf tot 'het volk' rekenen, vindt 84% dat de regering de kloof tussen volk en elite moet dichten en 79% vindt dat ze zich meer onder de mensen in de provincie moet begeven. Tegelijk staan ze cynisch tegenover de politiek. 92% vindt dat politici willens en wetens beloftes maken die ze niet kunnen nakomen. Ruim twee derde voelt zich niet vertegenwoordigd door de Tweede Kamer en is van mening dat politici niet in hun perspectieven zijn geïnteresseerd maar enkel in hun stem.⁵⁶

Vertrouwen in zeven instituties, bevolking van 18+, 2008-2017/1 (in procenten)⁵⁷

QUOTE **DE ELITE DISTANTIEERT ZICH ZELF OOK. IK TREK VOORAL NAAR ANDERE HOOGOPGELEIDEN. DAT HEEFT NIETS TE MAKEN MET CAPACITEITEN. WIJ HEBBEN ALLEEN GELEERD OM ONZE ARGUMENTEN BETER TE VERWOORDEN. ALS MBO'ER ZUL JE MINDER SNEL JE MENING DURVEN GEVEN, WANT DIE WORDT TOCH ONDERUIT GEHAALD. EN DAN DENK JE MISSCHIEN OOK DAT JE MENING MINDER WORDT GEWAARDEERD.**
Monique (jongerenraad)

Overijssel scoort qua vertrouwen gemiddeld. Er zitten hier en daar wel opvallende verschillen tussen Twente en de rest van de provincie. Het sociale vertrouwen en het vertrouwen in de (inter)nationale overheid is er lager.

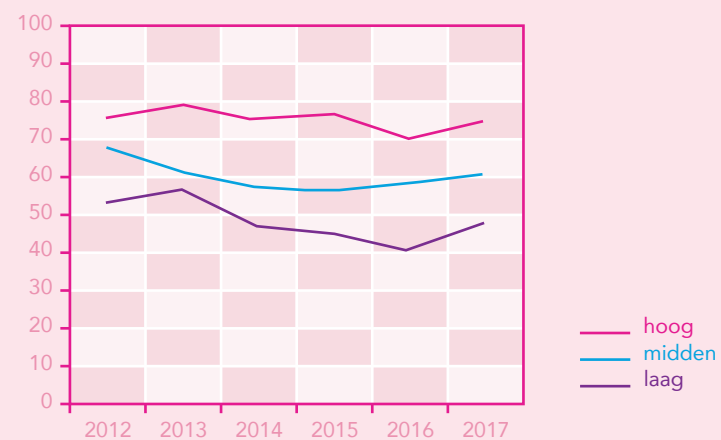
Vertrouwen naar regionaal gebied, 2012-2014 ⁵⁸

	sociaal	leger	rechters	politie	kerken	pers	banken	grote bedrijven	ambtenaren	Tweede Kamer	Europese Unie
	%										
Totaal	58,1	61,0	68,6	67,7	29,7	31,3	37,6	41,9	42,4	34,2	36,7
Oost-Groningen en Delfzijl e.o.	45,3	57,3	58,0	58,6	28,3	27,4	42,5	36,0	33,8	23,0	26,0
Overig Groningen	63,1	59,4	72,3	68,9	36,1	32,1	35,2	44,5	46,2	38,1	44,8
Noord-Friesland	64,6	67,0	70,9	72,7	43,4	35,0	35,9	41,8	47,3	34,1	36,0
Zuid-Friesland	61,4	61,3	71,1	72,0	35,0	30,0	38,5	39,1	42,5	36,7	37,7
Noord-Drenthe	67,8	61,8	71,7	70,8	31,6	29,6	38,1	42,2	44,6	37,2	42,4
Zuid-Drenthe	55,0	62,4	62,7	64,4	32,5	28,5	35,5	39,2	33,2	26,2	27,1
Overig Overijssel	60,7	67,0	66,5	69,5	42,3	28,4	42,1	42,6	44,7	34,9	37,2
Twente	58,1	60,7	68,7	69,2	31,6	29,7	37,3	43,6	42,1	32,9	33,9
Veluwe	61,7	58,8	67,7	66,6	47,2	29,7	37,3	39,6	40,7	32,7	34,3
Achterhoek	65,2	58,2	72,2	70,2	27,3	28,3	39,5	40,9	39,6	31,3	37,4
Arnhem/Nijmegen	62,8	61,0	71,3	70,0	24,3	34,1	35,2	40,2	47,7	38,3	39,1
Zuidwest-Gelderland	54,4	64,7	68,3	66,8	30,8	32,0	41,5	45,7	43,7	32,3	32,6
Utrecht	63,7	62,9	73,0	69,0	33,3	32,5	36,3	39,7	42,6	38,5	39,1
Kop van Noord-Holland	61,9	60,0	63,6	65,0	22,4	32,7	33,5	41,3	35,8	26,4	26,6

Vertrouwen provinciale en lokale politiek

In Overijssel is de afgelopen jaren het vertrouwen in de provinciale politiek aan het dalen, hoewel hij in 2017 weer iets steeg. Het vertrouwen in de provinciale politiek is groter dan het vertrouwen in de landelijke politiek. Hoger opgeleiden hebben het meeste vertrouwen in de provinciale politiek.

Vertrouwen in de provinciale politiek naar opleidingsniveau, 2012-2017 ⁵⁹

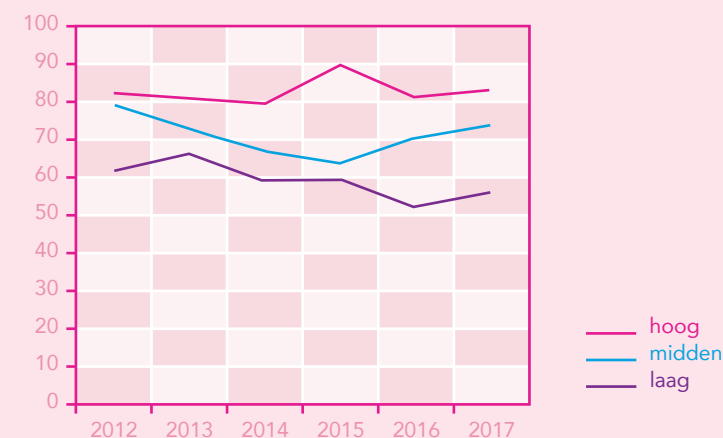

Not having two or more parties in real competition for political power is, in my opinion, an extremely dangerous situation.

• Ed Jones, Engeland

Het vertrouwen in de gemeentelijke politiek is nog iets hoger dan het vertrouwen in de provinciale politiek, maar laat de afgelopen jaren ook een dalende lijn zien. Ook hier is in 2016 een stijging zichtbaar.

Vertrouwen in de gemeentelijke politiek naar opleidingsniveau, 2012-2017 ⁶⁰

DE OVERHEID MOET ZELF EEN SOORT EENHEID GAAN UITSTRALLEN. DAT VERWACHTEN ZE VAN ONS TENSLOTTE OOK. WE MOETEN MEER ÉÉN WORDEN, VERSCHILLEN VERKLEINEN.

Birghid (scoutingbegeleider)

NOTEN

- ¹ SCP, Burgerperspectieven 2016-4, blz. 16-17.
- ² IPSOS, Prinsjesdagonderzoek 2016, blz. 16-17. Zie ook CBS, Gerapporteerde spanningen in de samenleving en eigen ervaringen daarmee, Den Haag 2017, blz.5-6.
- ³ SCP, Integratie in Zicht, Den Haag 2016, blz. 64.
- ⁴ SCP, Integratie in Zicht, Den Haag 2016, blz. 65.
- ⁵ SCP, Integratie in Zicht, Den Haag 2016, blz. 215.
- ⁶ SCP, Integratie in Zicht, Den Haag 2016, blz. 81.
- ⁷ SCP, Integratie in Zicht, Den Haag 2016, blz. 264.
- ⁸ I. Andriessen, Discriminatie herkennen, benoemen, melden, Den Haag 2017, blz. 10.
- ⁹ IPSOS, Prinsjesdagonderzoek 2016, blz. 16-17. Zie ook CBS, Gerapporteerde spanningen in de samenleving en eigen ervaringen daarmee, Den Haag 2017, blz. 6.
- ¹⁰ P. de Beer en M. van Pinxteren, Meritocratie, op weg naar een nieuwe klassensamenleving, 2016, blz. 45-60.
- ¹¹ CPB/SCP, De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025, Den Haag 2015, blz. 45.
- ¹² CPB, Middensegment onder druk, nieuwe kansen door technologie, Den Haag 2015, blz. 10.
- ¹³ WRR, Hoe ongelijk is Nederland?, Den Haag, 2014, blz. 46.
- ¹⁴ CPB/SCP, De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025, Den Haag 2015, blz. 14 e.v..
- ¹⁵ WRR, G. Engbersen: De val van de middenklasse?, Lezing Zwolle 26 januari 2017, sheets te raadplegen via www.trendbureauoverijssel.nl.
- ¹⁶ Beleidsinformatie provincie Overijssel op basis van CBS-gegevens.
- ¹⁷ Beleidsinformatie provincie Overijssel op basis van CBS-gegevens.
- ¹⁸ WRR, G. Engbersen: De val van de middenklasse?, Lezing Zwolle 26 januari 2017, sheets te raadplegen via www.trendbureauoverijssel.nl.
- ¹⁹ IPSOS, Prinsjesdagonderzoek 2016, blz. 16-17.
- ²⁰ WRR, Hoe ongelijk is Nederland?, Den Haag 2014, blz. 40-41.
- ²¹ WRR, Hoe ongelijk is Nederland?, Den Haag 2014, blz. 46.
- ²² <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/26/ongelijkheid-in-welvaart-stabiel>.
- ²³ Bureau Economisch Onderzoek Provincie Gelderland.
- ²⁴ WRR, Hoe ongelijk is Nederland?, Den Haag 2014, blz. 20.
- ²⁵ WRR, Hoe ongelijk is Nederland?, Den Haag 2014, blz. 84-86.
- ²⁶ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/26/ongelijkheid-in-welvaart-stabiel>

- ²⁷ WRR, Hoe ongelijk is Nederland? Den Haag, 2014, blz. 83.
- ²⁸ J.C. Vrooman, Meedoen in Onzekerheid, Utrecht 2016, blz. 11.
- ²⁹ J.C. Vrooman, Meedoen in Onzekerheid, Utrecht 2016, blz. 10.
- ³⁰ SCP, Een lang tekort, Den Haag 2016, blz. 8.
- ³¹ Panteia: Huishoudens 2015 in de rode cijfers, Zoetermeer 2015, blz. 15-20.
- ³² CBS, Welvaart in Nederland 2016, Den Haag 2016, blz. 59-61.
- ³³ WRR, Hoe ongelijk is Nederland?, Den Haag, 2014, blz. 115.
- ³⁴ IPSOS, Prinsjesdagonderzoek, 2016, blz. 16-17. Zie ook CBS, Gerapporteerde spanningen in de samenleving en eigen ervaringen daarmee, Den Haag 2017, blz. 6.
- ³⁵ J.C. Vrooman, Meedoen in Onzekerheid, Utrecht 2016, blz. 9.
- ³⁶ CBS, Statline, geraadpleegd 6-3-2017.
- ³⁷ Beleidsinformatie Provincie Overijssel.
- ³⁸ SCP, Verschil in Nederland, Den Haag 2014, blz. 238.
- ³⁹ SCP, Verschil in Nederland, Den Haag 2014, blz. 236.
- ⁴⁰ Motivaction, Waarden in de samenleving, aanwezigheid mentality-milieus en burgerschapsstijlen in Overijssel 2016-2050, Amsterdam, 2017.
- ⁴¹ IPSOS, Prinsjesdagonderzoek, 2016, blz. 16-17.
- ⁴² Beleidsinformatie Provincie Overijssel op basis van CBS-gegevens.
- ⁴³ Beleidsinformatie Provincie Overijssel.
- ⁴⁴ Beleidsinformatie Provincie Overijssel.
- ⁴⁵ Zie figuur blz. 26.
- ⁴⁶ SCP, De Dorpenmonitor, Den Haag 2013, blz. 231.
- ⁴⁷ SCP, De Dorpenmonitor, Den Haag 2013, blz. 234-235.
- ⁴⁸ CBS & SCP, Emancipatiemonitor 2016, Den Haag 2016, blz. 57, 137, 140.
- ⁴⁹ CBS & SCP, Emancipatiemonitor 2016, Den Haag 2016, blz. 61.
- ⁵⁰ CBS & SCP, Emancipatiemonitor 2016, Den Haag 2016, blz. 158.
- ⁵¹ [https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/47/krijgen-mannen-en-vrouwen-gelijk-loon-voor-gelijk-werk-](https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/47/krijgen-mannen-en-vrouwen-gelijk-loon-voor-gelijk-werk)
- ⁵² SCP, Verschil in Nederland, Den Haag, blz. 128.
- ⁵³ SCP, Verschil in Nederland, Den Haag 2014, blz. 285.
- ⁵⁴ SCP, Verschil in Nederland, Den Haag 2014, blz. 217-218.
- ⁵⁵ SCP, Burgerperspectieven 2017-1, blz. 8-9.
- ⁵⁶ I&O, Kiezen in stad en land, Amsterdam 2017, blz. 11.
- ⁵⁷ SCP, Burgerperspectieven 2017-1, blz. 9.
- ⁵⁸ CBS, Sociale samenhang 2015: dat wat ons bindt en verdeelt, Den Haag, 2015, blz. 108.
- ⁵⁹ Burgerpanel Overijssel, bewerking team beleidsinformatie Provincie Overijssel.
- ⁶⁰ Burgerpanel Overijssel, bewerking team beleidsinformatie Provincie Overijssel.

7 TEGENSTELLINGEN

COLOFON

Tekst

Hans Peter Benschop m.m.v. Ellen Bakker, Jihane Ben Massoud (Adviestalent) en Klaas Veenma (Provincie Overijssel)

Ontwerp

FABRIEKFANATIEK

Druk

Epopée het Kleinbedrijf

Oplage

2000 exemplaren

Copyright

Het hergebruik van tekst en beeld is toegestaan onder voorwaarde van vermelding van de bron.

Het Trendbureau Overijssel is een onafhankelijk bureau dat toekomstverkenningen maakt voor de (politieke) besluitvorming. Het bureau is een initiatief van de

